

David Petelin*

Ljubljansko osnovno šolstvo med letoma 1945 in 1965 v luči šolskega prostora in nove arhitekture

Ljubljana primary schooling between 1945 and 1965 in the light of school premises and new architecture

Izvleček

Zgodovina obveznega osnovnega šolstva na Slovenskem ni povezana samo z oblikami poučevanja, vrstami izobraževanja, pravnimi predpisi o izvajanju šolanja in uveljavljanjem državne emancipatorne in nacionalne ideologije, temveč je tudi snovna zgodovina, ki se zrcali v številnih grajenih šolskih stavbah. Arhitekturni ostanki nekdanih in sedanjih šolskih prostorov v Ljubljani prav najbolj zgovorno pripovedujejo o bogati nepremični dediščini, saj so šolske stavbe odražale sočasne arhitekturne in druge družbene tokove, uveljavljanje novih pedagoških pristopov ter zagotavljanje ciljnega kvalitetnega izobraževalnega okolja. V Ljubljani v prvi polovici 20. stoletja lahko sledimo arhitekturnim spremembam šolskih stavb od klasično zasnovanih monumentalnih stavb, ki so sledili postavljanju generičnim in tipiziranim idealom javnih upravnih zgradb Avstro-Ogrske, pa vse do modernističnih jugoslovanskih stavb po vzoru novega jezika funkcionalizma, ki nam je predvsem po drugi svetovni vojni v skladu z modernejšimi pedagoškimi smernicami zapustil paviljonske in brezkoridorne šole, ki so jih postavili domači arhitekti iz ljubljanske arhitekturne šole.

Abstract

The history of obligatory primary schooling in Slovenia is connected not only with the forms of teaching, types of education, legal regulations regarding the implementation of education and the establishment of the state emancipatory and national ideology, but also with the material history reflected in the numerous school buildings. The architectural remnants of former and present school premises in Ljubljana offer us a telling tale about an abundant immovable heritage since school buildings always reflect the contemporary architectural and other social currents, the establishment of new pedagogical approaches and the provision of targeted high quality educational environment. In the first half of the 20th century in Ljubljana we can follow the architectural changes of school buildings from traditionally designed monumental buildings, following the generic and typified ideals of public buildings in Austria-Hungary, down to the modernistic Yugoslav buildings following the model of the new language of functionalism, which particularly after World War Two, in line with the more modern pedagogical guidelines, left us with pavilion-like, corridor-free schools, designed by local architects from the Ljubljana architectural school.

* dr. David Petelin, Muzej športa Zavod za šport RS Planica, Ljubljana, e-pošta: david.petelin@muzejsporta.si.

Ključne besede: šolstvo, arhitektura, osnovna šola, Ljubljana, socializem, Emil Navinšek

Key words: schooling, architecture, primary school, Ljubljana, socialism, Emil Navinšek

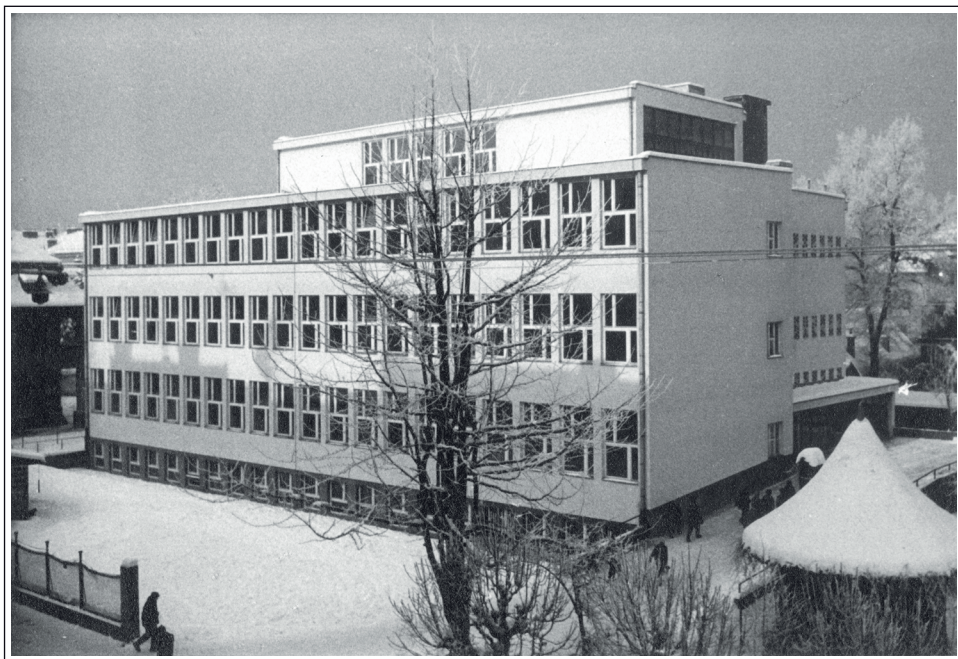
Uvod

Šolske zgradbe v Ljubljani že stoletja arhitekturno in urbanistično močno zaznamujejo prostor, šole kot objekti izobraževanja pa imajo tudi v slovenski arhitekturni misli od nekdaj posebno mesto. S svojo zunanjo podobo pričajo o preteklih zgodovinskih obdobjih, izobraževalni naravnosti, razvoju urbanizma, jezika arhitekture ter tendencah pedagoških usmeritev. Hkrati pa grajene šole kot izobraževalne institucije prav prek svoje materialne izpovednosti odsevajo aktualno družbeno stanje in smeri njenega razvoja. Če dojemamo starejše šole iz časa Avstro-Ogrske oziroma Habsburškega imperija, v okviru katerega smo bili Slovenci do preloma leta 1918, kot lepe, simetrične monumentalne upravne stavbe z bogato okrašeno zunanostjo, ki so zaradi uporabe klasičnega arhitekturnega kanona uporabne še danes za druge namene, pa nasprotno in celo negativno vrednotimo grajene šole v Kraljevini Jugoslaviji oziroma njeni kasnejši socialistični različici z besedami, kot so dolgočasne, grde, monotone in hladne. Namen tega prispevka je prikazati zgodovinski razvoj šolskih stavb v Ljubljani, razumevanje preskoka k moderni arhitekturi 20. stoletja, gradnjo novih šolskih poslopij v skladu s povojnimi normativi v okviru socialističnega družbenega in političnega sistema ter ne nazadnje v okviru tedanjih materialnih možnosti. Kljub negativnemu odnosu javnosti do arhitekture, zgrajene v času socialistične Jugoslavije, lahko trdimo, da je novonastali fond šolskih stavb, zgrajen po drugi svetovni vojni, v veliki večini še vedno uporabljen za prvoten pedagoški namen in da prav prenove in prizidave v preteklih desetletjih govorijo o njihovi še danes vsestranski uporabnosti v skladu z najnovejšimi pedagoškimi koncepti.

Arhitektura in šolski prostor

Arhitektura šolske zgradbe je nadvse pomembna, saj s svojo estetiko in funkcionalnostjo pomaga vzgojiti posameznike v vsestransko oblikovane osebnosti. Prostor oziroma arhitektura šolskih stavb na več ravneh pomembno vpliva na učence in učitelje kakor tudi na mimoidoče, o njenem vplivnem območju pa lahko govorimo tudi za mestni urbanizem. V procesu vzgoje in izobraževanja vpliva na razvoj, oblikovanje vrednot, kompetenc ter odnosa do prostora in okolja, s tem

pa posledično tudi na razvoj celotne družbe.¹ Če stopimo v šolske stavbe, ki niso bile namensko grajene, takoj začutimo neprimernost prostora za normalen razvoj posameznikov. Šolska stavba namreč ne vzpostavlja samo prostorskih možnosti za izvedbo kurikuluma, temveč v vlogi t. i. tretjega učitelja aktivno sodeluje v pedagoškem procesu in nastopa kot ključni element prikritega kurikuluma.²

*Brezkoridorna Osnovna šola Majde Vrhovnik arhitekta Emila Navinška
v mestnem središču Ljubljane (hrani SŠM, fototeka, inv. št. 1336).*

Kakovosten prostor in arhitektura za otroke sodita med najpomembnejše in najodgovornejše naloge arhitekture. Izkušnja prostorov se v letih odraščanja vgrajuje v spomin in osebnost. S tem se razvija odnos do družbe, prostora in širšega okolja. Prav na tem pa temelji tudi razvoj občutljivosti za kakovost bivalnega okolja in kulturno ozaveščenost generacij.³ Šolski objekt namreč ni sestavljen samo iz stavbe, njegova arhitektura ne izhaja samo iz normativa,⁴ zato je toliko

1 Alenka Cof, Načrtovanje in oblikovanje zunanjih prostorov šole in šolskih vrtov, *Šolska kronika*, 24 = 48, 2015, št. 3, str. 497–498.

2 Mitja Zorc, Matej Blenkuš, Od Nove k najnovejši šoli, nove paradigme v zasnovah prostorov za učenje na začetku 21. stoletja, *Pogledi na prostor javnih vrtcev in osnovnih šol* (ur. Martina Zbašnik Senegačnik), Ljubljana 2019, str. 26.

3 https://www.dessa.si/index.php?nav=101&sel_id=3730&jezik=SL (pridobljeno: 20. julija 2020).

4 Uroš Lobnik, Nosilka kulture, *Sodobna arhitektura šol v Sloveniji 1991–2007* (ur. Maja Ivanič, Špela Kuhar), Dunaj, New York 2008, str. 35.

bolj pomembno načrtovanje in oblikovanje šolskega prostora, tako notranjega kot tudi zunanjega dela, ki zahteva premišljeno delovanje ter celovite in interdisciplinarne načrtovalske pristope.⁵ Arhitektura nosi številne informacije, ki lahko poudarjajo strogo institucionalnost ali pa je odprt prostor srečevanja, komunikacije, sodelovanja, gibanja, domišljije in ustvarjalnosti.⁶ Šolski razred je poseben prostor, ki ga definira arhitekt s stenami, hodniki in drugimi prostori v skladu z razporeditvijo starostnih skupin in je namenjen učenju in mišljenju.⁷ Prostor tako velja za dodaten dejavnik pouka, saj so mladi dovzetni za simbolna sporočila, ki jih sporočata sama šolska stavba in njena okolica.⁸

Šolska stavba je za večino otrok prvi vsakodnevni stik z arhitekturo javnih stavb, posledično pa šolski prostor pomembno vpliva na dožemanje prostora.⁹ Zato naj bi arhitektura veljala tudi za družbeno odgovorno in naj bi z ustreznim oblikovanjem in prostorsko zasnovo pozitivno vplivala na razvoj posameznikov, s tem pa tudi na razvoj celotne družbe.¹⁰ Samo kakovostna arhitektura je lahko poučna in pozitivna za družbo. Kakovostno zasnovane šole »odlikuje premišljena postavitev v prostor, povezovanje z neposrednim okoljem, oblikovanje v skladu z naravno in s kulturno dediščino, izkoriščenost naravnega osonečenja in senčenja, fleksibilnost, zagotavljanje pogojev za nove oblike učenja, druženja in povezovanja, smiselno, sodobno in inovativno vključevanje tradicionalnih in avtohtonih elementov, uporaba energetske varčnih sistemov ogrevanja in hlajenja, nove tehnološke rešitve na področju rabe obnovljivih virov energije in uporaba materialov, ki zagotavljajo dolgo in varno uporabo«.¹¹

Razvoj šolske arhitekture do druge svetovne vojne

Vse od jožefinsko-terezijanskih reform v času razsvetljenega absolutizma je bila gradnja šolskih stavb odvisna od uveljavljanja pedagoških idej in vzgojno-izobraževalnega zavoda¹² kakor tudi posluha oblasti (predvsem z vidika financiranja), arhitekturnih idej in medsebojnega sodelovanja naštetih akterjev.

⁵ Cof 2015, str. 497-498.

⁶ Majda Cencič, Marjanca Pergar-Kuščer, Dejavniki učenja in sporočilnost šolskega prostora, *Sodobna pedagogika*, 63 = 129, 2012, št. 1, str. 113.

⁷ Eva D. Bahovec, Kaj je dober prostor za misliti?, *Sodobna pedagogika*, 63 = 129, 2012, št. 1, str. 29.

⁸ Majda Cencič, Eva D. Bahovec, Andrej Zavrl, Arhitektura v šoli, šola v arhitekturi, *Sodobna pedagogika*, 63 = 129, 2012, številka 1, str. 6.

⁹ Polona Filipič, Lenka Kavčič, Špela Kuhar, Tanja Maljevac, Ana Struna Bregar, Barbara Viki Šubic, *Igriva arhitektura, priročnik za izobraževanje o grajenem prostoru*, Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2014, str. 26.

¹⁰ Polona Filipič, Špela Kuhar, Barbara Viki Šubic, Zasnova vrtca, *AB. Arhitektov bilten*, 45, 2015, št. 205/206, str. 12.

¹¹ Filipič, Kavčič, Kuhar, Maljevac, Struna Bregar, Viki Šubic 2014, str. 27.

¹² Vincenc Žnidar, Šolske zgradbe nekdaj in danes, *Šolske zgradbe na Slovenskem v obdobju 1775-1966, razstava v Slovenskem šolskem muzeju v Ljubljani*, Ljubljana 1967, str. 8.

Vzporedno z razgibanim družbenoekonomskim in burnim političnim razvojem v preteklih dveh stoletjih in pol so se temu primerno spreminjali in nastajali šolski sistemi in raznovrstne šolske reforme, ki so vplivali na spremembe načrtov za šolske zgradbe.¹³ Tipizirane šolske stavbe niso novost moderne birokratske države 20. stoletja, temveč so bile predpisane že leta 1788; podoba, ureditev in višina stavbe kot osnovni normativi pa so bili že takrat podrejeni številu učencev v posameznem vzgojno-izobraževalnem zavodu.¹⁴ Znamenita šolska uredba iz leta 1774, ki je narekovala obvezno osnovno šolanje tudi na Slovenskem, je govorila o gradnji in adaptaciji primernih stavb za šole, posebno pozornost pa je namenjala notranji ureditvi učilnic, osvetlitvi in najnujnejšemu šolskemu pohištvu. Tudi takraten avstrijski vladni načrtovalec za vzpostavitev osnovnošolskega sistema v službi cesarice Marije Terezije, opat in pedagog Ignacij pl. Felbiger, ki je slovel kot reformator katoliških šol v Šleziji,¹⁵ je priporočal, da naj bodo šole zgrajene poceni, racionalno prostorsko razdeljene, trajne in varne (predvsem pred ognjem, o protipotresni varnosti še niso razmišljali). Čeprav velja za (post)modernega človeka klasična arhitektura še vedno načeloma za lepo in šolske stavbe niso zaostajale po videzu za drugimi javnimi zgradbami, bode v oči zanimivo dejstvo, da se o videzu in estetiki šole vse do 19. stoletja ni pisalo, šolska stavba pa je podobno kot zasebne ali druge javne zgradbe navadno zasedla prazen in nepozidan prostor v obstoječem mestnem tkivu. Šele politična šolska ustava oziroma t. i. drugi avstrijski osnovnošolski zakon iz leta 1805¹⁶ je v 19. poglavju vseboval natančne določbe glede gradnje in ureditve šolskih stavb. Predpisovala je šolske načrte (nem. *Schulmusterisse*), gradnja pa je bila na plečih občine. Šola naj bi bila oddaljena od drugih hiš, stala naj bi na konkavno dvignjenem zemljišču, da je dostop zraka neoviran, glavna stran naj bo obrnjena proti vzhodu, južno stran pa naj pred soncem varuje drevje. V šoli je moralo biti družinsko stanovanje za učitelja, poleg šole pa so morali urediti šolski vrt za pedagoške namene.¹⁷

V 19. stoletju je navodila in načrte izdajala študijska dvorna komisija na Dunaju,¹⁸ osnovno šolstvo pa je bilo od leta 1869 s tretjim šolskim zakonom v popolni domeni države oziroma osrednje oblasti. Čeprav so s tem vse ljudske (osnovne) šole postale državne ustanove,¹⁹ so po letu 1870 dežele in občine

13 France Ostanek, Uvod, *Šolske zgradbe na Slovenskem v obdobju 1775–1966, razstava v Slovenskem šolskem muzeju v Ljubljani*, Ljubljana 1967, str. 3.

14 Prav tam, str. 5.

15 Stane Okoliš, *Zgodovina šolstva na Slovenskem*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2008, str. 41.

16 Po Okoliš 2008, str. 58 je politična šolska ustava (nem. *Politische Verfassung der deutschen Schulen in den kaiserl. königl. Deutschen Erbstaaten*) ostala v veljavi vse do leta 1869. Izšla je v desetih dopolnjenih izdajah.

17 Žnidar 1967, str. 12–19.

18 Ostanek 1967, str. 5.

19 Zorc, Blenkuš 2019, str. 27.

prevzele skrb za materialno vzdrževanje in upravljanje.²⁰ Novi šolski zakon je prinesel tudi več novosti glede šolskih novogradenj in njihovega vzdrževanja. Zasnove šolskih stavb so postale regulirane s krovnimi zakonskimi predpisi s področja šolstva ali podrobnimi predpisi, ki so ožje urejali gradnjo in opremljanje šolskih stavb.²¹ Zaradi mraza in vetra niso smele biti učilnice obrnjene proti severu ali zahodu, glavno pročelje pa je moralo biti obrnjeno proti vzhodu. Število učilnic se je prilagajalo številu učencev in demografskemu predvidevanju za sto let vnapij, glede na petino takratne celotne populacije. Velikost učilnic je merila med 6,5 in 8,5 metra. Prostori za naravoslovni pouk so morali biti bolje osvetljeni.²² Pripravljene so bile tudi tipske rešitve zasnov različnih zmogljivosti in namembnosti, kar je vodilo v veliko uniformiranost šolskih stavb.²³ Takratne zgrajene šolske stavbe so bile tipizirane, monumentalne in s poudarjenim centralnim vhodom.²⁴ Brez izjeme so sledile shemi traktov učilnic z dolgim in ozkim povezovalnim hodnikom ter kompaktnimi stopnišči, ki so etaže povezovali po nadstropjih.²⁵ Učilnice so bile podolgovate in visoke, enake po velikosti, barvi in notranji opremitvi ter z ozkimi in visokimi okni.²⁶ Hodniki so služili za odlaganje oblačil in preobuvanje, levo in desno od hodnika pa so se nizale zaprte učilnice. V njih so bile težke lesene klopi, navadno za dva učenca, razporejene v dveh ali treh kolonah, s stoli, ki so bili obrnjeni proti tabli in učitelju ali učiteljici. Razporeditev učilnic je ustrezala frontalnemu pouku z isto učno snovjo za vse prisotne učence in klasičnimi učnimi metodami, pri katerih je prevladoval govor pedagoga.²⁷ Šole so gradili podobno kakor druge javne stavbe, nekatere so bile podobne upravnim zgradbam in celo vojašnicam. Poleg šole je bilo nujno zgrajeno dvorišče.²⁸ Gradbeni normativi so pri gradnji šolskih stavb priporočali kratek, jedrnat pedagoški ali pobožen svetopisemski izrek na zunanjo fasado in možnost kasnejšega prizidka k stavbi.²⁹ V dobi historizma so načrti in zasnove dunajskih šolskih stavb služili tudi za zgled po celotni monarhiji, v popotresni Ljubljani pa

20 Ostanek 1967, str. 5.

21 Zorc, Blenkuš 2019, str. 28.

22 Žnidar 1967, str. 23.

23 Zorc, Blenkuš 2019, str. 28.

24 Žnidar 1967, str. 24.

25 Zorc, Blenkuš 2019, str. 28.

26 Žnidar 1967, str. 24.

27 Cencič, Bahovec, Zavrl 2012, str. 6.

28 Žnidar 1967, str. 24.

29 Celó na Plečnikovi in Navinškovi II. državni mešani ljudski šoli Zgornja Šiška, danes Osnovni šoli Valentina Vodnika iz leta 1926, je stavbo krasilo več napisov: na bočni strani »En zarod poganja prerojen ves nov – Ilirija vstan«, ob cesti na vogalu »Vera bodi vam luč, materni jezik bodi vam ključ«, besedo vera so po drugi svetovni vojni spremenili v veda, »Ne pozna življenja, komur znoj ni lic rosil« in »Varujmo skrbno se prostosti brez modrosti«.

je arhitektura odražala tudi svojevrstno tekmovanje med Nemci in Slovenci.³⁰ Nemški kapital je uporabljal v preteklost zazrt historični slog,³¹ slovenski pa se je odločil za secesijo kot simbol napredka.³²

Začetek 20. stoletja je pri postavljanju in umeščanju šol prinesel tudi poudarek na estetski vrednosti. Šola naj bi bila postavljena na najlepšem in dominantnem prostoru v mestu, da bi imela videz pomembne kulturne ustanove. Pri načrtovanju šole so morali arhitekti upoštevati načelo sorazmerja in simetrije, jo urbanistično prilagoditi lokalnemu okolju, upoštevati krajevno klimo in uporabljati domač gradbeni material. Poudarek ni bil samo na njeni glavni fasadi, temveč so bile pomembne vse stranice. Za notranji okras so priporočali antična ali renesančna slikarska ali kiparska dela. Zaradi številnih epidemij kolere, jetike in drugih bolezni so poleg videza upoštevati sodobna zdravstvena in higienska določila (osvetljenost, čistost, prezračevanje, barva, sanitarije, temperatura prostorov).³³

V prvi polovici 20. stoletja je nova funkcionalistična arhitektura z revolucionarno doktrino (oblika sledi funkciji) vnesla v zasnovo šolskih stavb največ novosti. Skušala se je prilagoditi zahtevam, ki jih je postavljala nova znanost: pedagogika. Okoli prve svetovne vojne so veliko razmišljali o novem in drugačnem pouku, za drugačen pristop k poučevanju³⁴ pa so potrebovali tudi novo šolo. Novi urbanizem je umeščal šole na zelene površine skupaj z rekreacijskimi objekti, s tem pa se je pojavil nov tip šolskega poslopja – paviljonska šola. Pomembna je bila tudi simbolna vloga, saj nova šola ni bila več kot nekdanja javna mestna palača, ki ponazarja dominantno državno institucijo, ampak demokratična šola učencev. Arhitekturni izraz šolskega poslopja naj bi odražal samo njen vzgojni namen. Funkcionalistična arhitektura brez odvečnega okrasja in ornamenta, ki »sledi plemenitim namenom svoje uporabe, je poudarjala moralo kot temelj vsake estetike«.³⁵

Zakon o narodnih šolah Kraljevine Jugoslavije je leta 1929 na novo reguliral do tedaj veljavne avstrijske zakone na področju šolstva in s tem tudi šolskih stavb.³⁶ Načrte šol so pripravljali v Tehničnem oddelku Kraljevske banske uprave

30 Andrej Hrausky, Šolske stavbe na Slovenskem do leta 1918, *Sodobna arhitektura šol v Sloveniji 1991–2007* (ur. Maja Ivanič, Špela Kuhar), Dunaj, New York 2008, str. 17.

31 Na primer Realna gimnazija na Vegovi ulici, 1871–1874, arhitekt Alexander Bellon.

32 Na primer Dekliška šola na Starem trgu na mestu Redute, 1901, arhitekt Maks Fabiani; Škofovi zavodi v Šentvidu v Ljubljani, prva slovenska gimnazija, 1905, arhitekt Josip Vancaš; Mestni dekliški licej (Mladika), 1903–1907, arhitekt Maks Fabiani; Ljudska šola na Viču, 1911; IV. Deška ljudska šola na Prulah, 1911, arhitekt Ciril Metod Koch.

33 Žnidar 1967, str. 26.

34 V Zürichu je leta 1875 pričel delovati inštitut eksperimentalne psihologije, leta 1883 pa so na pariški Sorbonni uvedli študij znanosti poučevanja, pedagogiko. Pedagoška proučevanja so privedla do zavzemanja za tako imenovano aktivno šolo, kjer učenec ni le pasiven subjekt, ki ga učimo, ampak v učnem procesu aktivno sodeluje.

35 Andrej Hrausky, Prostor, ki se prilagaja vsebini: šolske stavbe, *Hiše: revija za nove razsežnosti bivanja*, 5. maj 2004, št. 20, str. 17.

36 Pavle Flerè, *Zakon o narodnih šolah s kratko razlago in stvarnim kazalom ter z dodatkom predpisov drugih zakonov, ki so v zvezi z zakonom o narodnih šolah*, Ljubljana: Učiteljska tiskarna v Ljubljani, 1929.

Dravske banovine v Ljubljani. Zasnove šolskih stavb je zaznamoval tehnični napredek obdobja z uvajanjem novih materialov, konstrukcij in tehnologij, kar je v praksi pomenilo gradnjo inženirsko sodobnejših stavb. Večji poudarek je bil tudi v prizadevanju za vzpostavitev zdravega okolja.³⁷ »V polpretekli dobi so bile zidane šole brez pravega umetniškega okusa in brez praktične in higienske izvršbe. Dolga in ozka oblika učilnic je tip te dobe. Take učilnice so zagovarjali na ta način, da je s pomočjo podolgovate učilnice omogočen dostop svetlobe vsem učencem po vsej učilnici. V današnji dobi pa omogočajo pristop svetlobe velika in obširna okna ter razno moderno premakljivo pohištvo.«³⁸ Stavbe dobijo večja okna, prostori so svetlejši, izpostavljena je pomembnost telovadnic, zunanjih površin za šport in šolskih vrtov, kot novi šolski prostori se uveljavljajo večnamenske dvorane, knjižnice ter opremljeni prostori za specializirane predmete. Prostorske kompozicije so svobodnejše, a kljub oblikovanju v duhu modernizma ohranjajo monumentalni videz.³⁹ »Moderna šola je sinteza sestavljenk: moderne pedagoške metode, moderne gradbene tehnike, higiene in ekonomije. Z navedenim izrekom prenašamo nove zahteve na pedagoga, arhitekta, higienika in gospodarja. Pravilna zveza teh sestavljenk nam da rezultat nove moderne šole. Šolska zgradba, ki ne ugotovi teh zahtev, ali pa ne ustreza popolnoma vsem zahtevam, ni današnja šola.«⁴⁰ Začetni razmah gradnje novih šol se je zaradi ekonomske krize med obema vojnama ustavil.

Oris obveznega osnovnega šolstva v novem socialističnem družbenem sistemu

Konec druge svetovne vojne maja 1945 je pomenil nadaljevanje razvoja partizanskega šolstva.⁴¹ Za razvoj povojnega šolstva v Ljubljani⁴² so značilne spremembe v zunanji in notranji organizaciji šolskih institucij⁴³ za splošno izo-

37 Zorc, Blenkuš 2019, str. 28.

38 V. K., Nove šolske zgradbe, *Učiteljski tovariš*, 73, 2. 2. 1933, št. 24, str. 1.

39 Zorc, Blenkuš 2019, str. 28.

40 V. K. 1933, str. 1.

41 Jože Ciperle, Andrej Vovko, *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1987, str. 96.

42 V Mestni občini Ljubljana danes deluje 48 javnih osnovnih šol, katerih ustanoviteljica je občina, od tega jih ima 47 določen okoliš. Izjema je Center za usposabljanje, vzgojo in izobraževanje Janeza Levca Ljubljana, ki zaradi posebnosti dela sprejema otroke, ne glede na šolski okoliš, iz katerega prihajajo.

43 Upravno so šolstvo reorganizirali leta 1949 z razdelitvijo Ministrstva prosvete LR Slovenije na Ministrstvo za prosveto in Ministrstvo za kulturo. Leta 1951 so ustanovili Svet za prosveto in kulturo, leta 1953 pa Komisijo za reformo splošnoizobraževalnih šol. Leta 1956 so Svet za prosveto in kulturo razdelili na Svet za kulturo in Svet za prosveto. Ustanovili so Republiški zavod za preučevanje šolstva, ki se je leta 1959 preimenoval v Zavod za napredek šolstva, nato pa v Zavod SR Slovenije za šolstvo.

brazovanje, razvoj nižjega in srednjega strokovnega šolstva ter vzgojnih domov, vpliv pionirske in mladinske organizacije ter organizacij prosvetnih delavcev kot tudi uvajanje družbenega upravljanja, na drugi strani pa hudo pomanjkanje prostora in opreme. Z zmago revolucionarne partizanske vojske je šolstvo postalo sestavni del administrativno in centralizirano vodenega državnega aparata, ki je imela cilj, preobraziti celotno družbo v skladu z marksistično-leninistično ideologijo po zgledu Stalinove Sovjetske zveze. Polje izobraževanja je bilo prežeto z ideologijo vladajočega režima. O strokovni avtonomiji pedagoških služb ni bilo več mogoče govoriti, saj je šolstvo postalo gonilo utrjevanja socialistične/komunistične totalitarne oblasti in uresničevanje partijskih ideoloških ciljev. Prek šolstva in šolskih subpartijskih organizacij se je politični sistem legitimiral, cilja vzgoje mladine pa sta bili poslušnost in ideološka čistost.⁴⁴

Pred vojno je v šolskem letu 1939/40 na območju današnje Ljubljane delovalo 33 osnovnih šol, od tega 8 deških in 7 deklških, druge so bile mešane. Med njimi so bile tudi štiri samostanske šole, ki so bile po letu 1945 ukinjene. Leta 1945 sprejeti odlok o organizaciji osnovnih in srednjih šol je med drugim v skladu z načelom ločitve Cerkve od države poddržal zasebne šole, ki so jih prej upravljali cerkveni redovi.⁴⁵ Revolucionarno dejanje v šolstvu je bila odprava zasebnih in meščanskih šol⁴⁶ (npr. zasebne ljudske šole v Marijanišču, Lichtenthurnu, pri uršulinkah). Meščanske šole, ki so bile sestavni del prejšnjih šolskih sistemov, je nova socialistična oblast ukinila z obrazložitvijo, da so učencem preprečevale nadaljevanje šolanja v višjih razredih srednjih šol, zlasti na gimnazijah, ter ovirale dostop do višje in visokošolske izobrazbe. Namesto meščanskih šol so odpirali nižje gimnazije. Tako je bilo ustanovljenih petnajst gimnazij, od teh enajst popolnih in štiri nižje. »*Drugo polletje sem prišel na šolo, toda kakšne spremembe. Od štirih paralelk še v sedmi gimnaziji je za osmi razred ostal samo en razred in 16 dijakov. Vsi drugi so zaradi vojne partizanščine ali domobranstva in preselitve odpadli,*«⁴⁷ se je spominjal dijaških dni zgodovinar Tomaž Weber v svoji avtobiografiji.

Leta 1945 je bilo sprejeto načelo enotnega in obveznega štiriletnega splošnoizobraževalnega šolanja v Jugoslaviji, osnovno izobraževanje pa je prešlo na državno raven. Vsak učenec, ki je končal štiriletno osnovno šolo, se je lahko vpisal na nižjo gimnazijo v svojem šolskem okolišu in tu dokončal sedemletno. Temeljni zakon o sedemletnem obveznem šolanju, ki je izšel 11. julija 1946, je po sovjetskem vzoru uvedel obvezno sedemletno šolanje. S tem posegom so oblasti prekinile tradicijo osemletnega obveznega osnovnega šolstva od leta 1869 in naredile korak nazaj predvsem tam, kjer je bilo pred tem že uveljavljeno osemletno osnovno šolstvo.⁴⁸ Šolski sistem je bil z novim zakonom poenoten, šoloobvezni

44 Okoliš 2008, str. 108.

45 Ciperle, Vovko 1987, str. 96.

46 Uredba o ukinitvi meščanskih šol, *Uradni list SNOS in NVS*, 8. 8. 1945, št. 24.

47 Tomaž Weber, *150 zgodb Ljubljančana (1910–2002)*, Ljubljana: samozaložba 2004, str. 89.

48 Suzana Cvirn Guček, *Petdeset let OŠ Savsko naselje*, Ljubljana: Osnovna šola Savsko naselje 2008, str. 5.

otroci pa zajeti v sedemletke, sestavljene iz štirih razredov osnovne in treh razredov višje osnovne šole. Take šole je na predloge okrajnih ljudskih odborov ustanavljalo zvezno prosvetno ministrstvo. Namesto v višjih osnovnih šolah so učenci lahko nadaljevali šolanje na nižjih gimnazijah, ki so imele v tem času tri nižje in pet višjih razredov. Višji trije razredi sedemletk so imeli predmetni pouk ter enak učni načrt in predmetnik kot nižji gimnazijski razredi.⁴⁹ Prva petletka je predvidevala sedemletne osnovne šole in nižje srednje šole, v katere naj bi zajeli 75 odstotkov šoloobvezne mladine, obnovo in razširitev omrežja šolskih ter prosvetnih ustanov in šolanje pedagoškega kadra.⁵⁰ Potem ko so leta 1950 znova uvedli osemletno šolsko obveznost, so del sedemletk spremenili v štiriletno nižje gimnazije, enako pa tudi višje gimnazije. Odlok o obveznem osemletnem šolanju, ki je izšel 8. oktobra 1953, je uzakonil šolsko obveznost od sedmega do petnajstega leta starosti. Učenci so se najprej šolali v štirih nižjih razredih osnovne šole, potem pa so lahko nadaljevali obvezno šolanje v višjih razredih osnovne šole, nižjih gimnazijah ali drugih srednjih šolah.⁵¹

Najpomembnejša prelomnica povojnega šolstva je bila nedvomno šolska reforma leta 1958, ki jo predstavljata dva zakona, in sicer uvodni zakon⁵² in splošni zakon o šolstvu, ki je uzakonil osemletno osnovno šolo kot edino obliko obveznega osnovnega šolstva. Z njim je bila v Jugoslaviji uvedena osemletna šolska obveznost brez olajšav.⁵³ Začetki šolske reforme segajo v leto 1953, osnovno izhodišče pa je bilo poenotenje šolstva, predvsem osnovnega in srednjega. Tudi ideološka izhodišča Zveze komunistov Jugoslavije, ki je imela monopolni položaj v državi, so stremela k poenotenju, saj so komunisti zagovarjali popolno odpravo socialnih in razrednih razlik, razlik med mestom in podeželjem ter med bolj ali manj sposobnimi učenci.⁵⁴ Šolski zakon iz leta 1958 je razdelil šolstvo na prvo, drugo in tretjo stopnjo,⁵⁵ dopolnjevali pa so ga razni kasneje sprejeti zakoni in resolucije. V šolstvu prve stopnje so bile poleg osemletk zajete tudi t. i. šole

49 Ciperle, Vovko 1987, str. 97.

50 *Uradni list LRS*, z. 8. 1947, št. 31, str. 214.

51 Aleš Gabrič, *Šolska reforma 1953–1963*, Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006, str. 142.

52 Uvodni zakon je vseboval predpise o osnovnih šolah, gimnazijah, strokovnih šolah, fakultetah, visokih šolah, umetniških akademijah, posebnih šolah, šolah za izobraževanje učiteljev in predpise o pouku za pripadnike narodnih manjšin.

53 Ciperle, Vovko 1987, str. 98.

54 Gabrič 2006, str. 100.

55 Največje spremembe v splošnoizobraževalnem šolstvu so zadevale gimnazije. V Ljubljani so bile vse gimnazije realne, razen ene klasične. S posebno uredbo so 17. februarja 1947 uvedli in začeli ustanavljati večerne delavske gimnazije. 25. junija 1958 je bil sprejet splošni zakon o šolstvu, s katerim je bil uveden enoten sistem osemletne osnovne šole, štiriletno srednje šole, dveletnih višjih šol in štiriletnih fakultet. Šole druge stopnje so bile gimnazije kot splošnoizobraževalne ustanove, srednje šole, učiteljska in vzgojiteljske šole, ki so imele v zadnjih razredih razpisano maturo. Šole tretje stopnje so bile fakultete, višje strokovne šole, umetniške akademije in pedagoške akademije. Gimnazije so postale štiriletno in omejene na bivše višje razrede osnovne šole. Klasične gimnazije so bile ukinjene, nekatere gimnazije pa so obdržale klasične oddelke.

za fizično in duševne prizadete otroke.⁵⁶ Število osnovnih šol se je zmanjšalo, predvsem število manjših, nižje organiziranih šol, nastajati pa so začele popolne osemletne in štiriletno podružnične šole.⁵⁷ V osnovnem šolanju je z reformo dva štiriletna ciklusa (štiri nižje in štiri višje razrede) zamenjal enoten osemletni cikel.⁵⁸

Gradnja šolske infrastrukture v prvem povojnem desetletju

Druga svetovna vojna je šolske stavbe močno prizadela in skoraj vse so bile v slabem stanju,⁵⁹ poškodovana je bila celo več kot tretjina šolskih objektov v Sloveniji.⁶⁰ Zaradi nižjega naravnega prirasta v vojnih letih potrebe po novem učiteljskem kadru leta 1945 še niso bile tako velike.⁶¹ Prva naloga po osvoboditvi je bila obnova šolskih poslopij, ki so jih počasi obnavljali. Vseh prostorov, ki so jih imele šole pred vojno, niso pridobili nazaj, saj jih je med vojno in deloma tudi po njej zasedla vojska. Nekaj šolskih stavb, zlasti redovnih in samostanskih, so zasedli dijaški domovi (Marijanišče – Dom Ivana Cankarja, Lichtenthurn – Dom Anice Černejeve), druge stavbe (Mladiko, Škofove zavode v Šentvidu, Krekovo gospodinjstvo šolo v Šiški in druge) pa je dobila Jugoslovanska ljudska armada. V šolskem letu 1945/46 so imele vse osnovne šole le 163 učilnic, v 105 učilnicah so imeli pouk v dveh ali celo treh izmenah.⁶² Največja težava je bila tako pomanjkanje prostorov.

Prvo povojno obdobje je bilo v znamenju obnove domovine, vzpostavitve nove družbene ureditve in pospeševanja gospodarstva. Prvi petletni plan razvoja jugoslovanskega gospodarstva 1947–1951 je po sovjetskem vzoru dal prednost industrializaciji in elektrifikaciji, odpravi gospodarske in tehnične zaostalosti ter povečanju obrambne moči države. Kljub političnim parolam je bilo šolstvu v prvi jugoslovanski in slovenski petletki namenjenih premalo sredstev.⁶³ Povojna obnova in novogradnja šol tako kljub velikim deklarativnim obljubam nista potekali vedno načrtno.⁶⁴ V letih po drugi svetovni vojni, ko je nova oblast namenjala glavno pozornost političnim in gospodarskim vprašanjem, je bilo osnovno šolstvo na Slovenskem v slabem stanju.⁶⁵ Zaradi slabe gospodarske podobe socia-

56 Slavica Pavlič, *Šolske stavbe Ljubljane: razstava v Slovenskem šolskem muzeju*, Ljubljana 1975, str. 28.

57 Ciperle, Vovko 1987, str. 98.

58 Gabrič 2006, str. 100.

59 Marjan Drnovšek, Graditev ljudske oblasti in obnova v Ljubljani v letih 1945–1947, *Kronika*, 27, 1979, št. 1, str. 62.

60 Gabrič 2006, str. 17.

61 Jelka Piškurić, Od stare do nove šole na Igu, *Kronika*, 66, 2018, št. 2, str. 292.

62 Drnovšek 1979, str. 62.

63 Piškurić 2018, str. 292.

64 Šolski prostor v mestih, *Naša skupnost (Jugoslavija)*, 3, 3. 11. 1957, št. 21, str. 8.

65 Cvirn Guček 2008, str. 5.

listična oblast šolstvu sprva ni namenjala veliko sredstev, čeprav je v njem videla temelj za vzgojo v duhu novih družbenopolitičnih razmer. To se je odražalo še posebno v prvih povojnih letih, ko je bilo šolstvo izrazito pod velikim vplivom nove ideologije,⁶⁶ pojavljale pa so se tudi infrastrukturne težave.⁶⁷ V tem času so bile največje težave materialnega vidika šolskega sistema slaba opremljenost šol, starost, dotrajanost ali poškodovanost šolskih poslopij, velik delež razredov s kombiniranim poukom in ponekod izmenski pouk.⁶⁸

Država je zaradi velikih vlaganj v težko industrijo vse do sredine petdesetih let namenjala minimalna sredstva v razvoj šolske infrastrukture.⁶⁹ Sredi petdesetih let se je zaradi spremenjene gospodarske politike začel življenjski standard prebivalstva počasi dvigovati, priseljevanje in naravni prirastek sta poskočila, posledično pa so se začele večati generacije šoloobveznih otrok, ki so prve korake v izobraževanju dočakali v premajhnih in slabo opremljenih šolah.⁷⁰ Popis šolskih prostorov leta 1951 je pokazal, da je 90 odstotkov šolskih stavb potrebnih popravila, kar 70 odstotkov šol je bilo zgrajenih pred letom 1918, 35 šol je bilo brez elektrike, le redke pa so imele telovadnice. Veliko učilnic je bilo vlažnih in brez ogrevanja. Na mnogih šolah je pouk potekal v treh ali celo štirih izmenah.⁷¹ Iz poročila sveta za prosveto in kulturo o problemih šolstva v letu 1951 je razvidno,⁷² da je bilo v Ljubljani 33 splošnoizobraževalnih šol, od tega 17 osnovnih, ena pomožna šola, 13 gimnazij, učiteljske in srednja vzgojiteljska šola. Za 33 zavodov je bilo na razpolago 28 poslopij. Zlasti žgoča je bila prostorska problematika v središču mesta, kjer sta bili le dve šolski stavbi, Vrtača in Ledina. V prvem desetletju po drugi svetovni vojni se je Ljubljana s sto tisoč prebivalci od leta 1945 do 1955 povečala za dodatnih trideset tisoč novih prebivalcev,⁷³ število učencev pa s 7220 na 9292 (tabela), pa vendar je bilo na voljo manj šolskega prostora kot leta 1939, ko je bilo v mestu petdeset tisoč manj prebivalcev in 8793 učencev. Mestni ljudski odbor je predlagal gradnjo novih šolskih poslopij, da bi vsaj malo omilil stisko, ki je nastajala zaradi zvišanja števila učencev.

66 Po francoskem filozofu Louisu Althusserju (1918–1990) je šola *per se* eden izmed glavnih ideoloških aparatov vsakršne države, ne glede na njen politični ustroj.

67 Piškurić 2018, str. 291.

68 Aleš Gabrič, Šolska reforma, *Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1948–1992* (ur. Jasna Fischer), Ljubljana 2005, str. 1035.

69 Cvirn Guček 2008, str. 5

70 Piškurić 2018, str. 290.

71 Cvirn Guček 2008, str. 5

72 SI_ZAL_LJU/0465/00476, Mestni ljudski odbor Ljubljana, zapisnik 3. seje skupščine, 22. 5. 1951, t. e. 22.

73 David Petelin, *Živeti v socialistični Ljubljani: mestno življenje v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni*, 2. dopolnjena izd. – Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana 2020, str. 364.

Tabela: razvoj osnovnih šol v Ljubljani med letoma 1939 in 1955⁷⁴

Leto	Šole	Oddelki	Učilnice	Učenci	Učitelji
1939/40	33	247	226	8793	337
1945/46	23	208	158	7220	226
1946/47	23	213	164	7165	236
1947/48	22	178	149	7167	217
1948/49	21	176	124	6789	202
1949/50	21	178	126	6974	191
1950/51	22	168	125	6625	178
1951/52	22	180	127	6869	197
1952/53	24	206	145	7214	224
1953/54	24	244	169	8311	273
1954/55	25	279	174	9292	294

V celotni Jugoslaviji so do leta 1946 obnovili večino šolskih poslopij, v razdobju od leta 1946 do 1951 so zgradili 2518 novih šol, od leta 1952 do 1955 pa se je to število povečalo še za 1500 dodatnih šolskih poslopij.⁷⁵ Kljub temu da je bila Slovenija gospodarsko najbolj razvita republika, je gradnja novih šol zaostajala za jugoslovanskim povprečjem.⁷⁶ V Socialistični republiki Sloveniji (SRS) je bilo do leta 1953 obnovljenih 373 in zgrajenih 24 šolskih poslopij, s tem pa le malo pridobljenega novega prostora. Prevladovala je gradnja nižje organiziranih osnovnih šol na podeželju.⁷⁷ Po popisu šolskih prostorov v Ljubljani, Celju, Trbovljah in na Jesenicah, ki so ga izvedli septembra 1956, je v štirih mestih delovalo 90 šol v 70 zgradbah. Kar 27 stavb sta uporabljali dve šoli, deset stavb tri šole, v treh stavbah so izobraževalno delo opravljale tri ali štiri šole. V večini šol je pouk potekal v dveh ali več izmenah. Povprečna površina učilnice na enega učenca je bila 1,04 m², kar je bilo daleč pod normativom 1,8 m².⁷⁸ Potrebe po novih šolah in šolskem prostoru so bile velike. V letu 1956 sta Stalna konferenca mest in Zvezni zavod za

74 *Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi: 1945–1955*, Ljubljana: Mestni arhiv, Kronika, 1965, str. 300.

75 Šolski prostor v mestih 1957, str. 8.

76 Cvirn Guček 2008, str. 6.

77 Piškurić 2018, str. 292.

78 Gabrič 2006, str. 199–200.

gospodarsko planiranje izvedla anketo o šolskem prostoru,⁷⁹ poslopijih in opremi šol po mestnih krajih.⁸⁰ Do leta 1956, ko so v Jugoslaviji največ proračunskih sredstev namenjali za upravo in vojsko, so bile investicije v šolstvo skromne. Od leta 1957, ko so se na zveznem nivoju odločili za povečanje deleža sredstev za družbeni standard, pa so začele rasti tudi investicije v šolsko infrastrukturo. V skladu s tedanjo zakonodajo naj bi 30 odstotkov sredstev, predvidenih za stanovanjsko gradnjo, namenili gradnji osnovnih šol in potrebnih komunalnih objektov.⁸¹

Z reorganizacijo šolske mreže je na gradnjo nove infrastrukture vplivala tudi šolska reforma,⁸² saj so se snovalci zavedali, da šolske reforme v praksi ne bo mogoče izvesti brez temeljite reorganizacije dotedanje šolske mreže in korenitih izboljšav šolske infrastrukture. Do sprejema temeljnega zakona o financiranju šolstva decembra 1960, ki je uvažal posebne družbene sklade za šolstvo na občinski, republiški in zvezni ravni, so se zlasti v mestih, v katerih je bila velika stanovanjska stiska, sredstva, namenjena gradnji šol, prelivala v stanovanjsko gradnjo.⁸³ V Sloveniji so leta 1957 za gradnjo šol porabili le 8,4 odstotka sredstev stanovanjskega sklada.⁸⁴ Sekretariat Sveta za šolstvo LRS je leta 1961 izvedel anketo, v kateri je bilo ugotovljeno, da je bilo 46 odstotkov stavb za osnovne šole še iz 19. stoletja, telovadnico pa je imelo le 14 odstotkov vseh šol.⁸⁵ Materialne razmere v šolstvu so bili še v šestdesetih letih na kritični ravni in mnoge šole so razpolagale le s polovico potrebnega šolskega prostora, ne glede nato, da tudi ta marsikje ni ustrežal več osnovnim zdravstvenim in pedagoškim normativom.⁸⁶

79 Povprečna površina učilnic, ki je potrebna za normalni razvoj pouka, bi morala po normi znašati 2 m² ali pa za minimalne potrebe 1,5 m² na enega učenca. Leta 1956 je bilo splošno jugoslovansko povprečje 0,91 m² na enega učenca. Povprečna površina je znašala od 0,82 m² v Bosni in Hercegovini do 1,12 m² v Sloveniji. Znotraj tega razpona je imela Hrvaška 0,94 m², Črna gora in Srbija 0,89 m² ter Makedonija 0,84 m², v povprečju za celotno državo le 61 odstotkov norme. V mestih in industrijskih krajih je delovalo veliko šol v dveh, treh ali več izmenah. V teh šolah ni bilo niti časa, da bi učilnice pripravili za naslednjo izmeno, s čimer so se še bolj slabšale učne in higienske razmere. Poleg tega je pomanjkanje šolskih poslopij (2277 anketiranih šol je nastanjenih v 1829 poslopijih) pripeljalo do tega, da je delovalo v precejšnjem številu šolskih poslopij več šol, in to šole raznih vrst, z učenci razne starosti, kar je močno oteževalo pouk in motilo vzgojno delo. V vseh šolskih poslopijih v mestnih krajih je namreč samo v 68,1 odstotka primerih delovala po ena šola, medtem ko sta v 21,5 odstotka primerih delovali po dve šoli, v 6,8 odstotka po tri in v 3,6 odstotka po štiri in več šol. Omenjena anketa pove tudi to, da so znatno število šolskih poslopij v letu 1956 uporabljali tudi za nešolske namene. Tako je bilo 37,8 odstotka poslopij uporabljenih samo za šole, a 18,8 še za kulturne dejavnosti, 11,2 odstotka za stanovanjske namene, 2,7 odstotka za administrativne ustanove, 2,1 odstotka za bolnišnice, 0,9 odstotka za gospodarske namene in 6,5 odstotka za druge nešolske namene (povzeto po: Šolski prostor v mestih 1957, str. 8).

80 Prav tam.

81 Gabrič 2006, str. 195.

82 Piškurič 2018, str. 290.

83 Cvirn Guček 2008, str. 7.

84 Gabrič 2006, str. 198.

85 Žnidar 1967, str. 32.

86 France Strmičnik, Kaj ovira hitrejši razvoj osnovne šole, *Sodobna pedagogika*, št. 5–6, 1967.

Od stare k novi šoli

Leta 1954 je v Ljubljani potekal prvi veliki posvet v Sloveniji o prednostih novega načina izobraževanja⁸⁷ in lahko bi rekli o šolski arhitekturi pod naslovom *Od stare k novi šoli*.⁸⁸ Zahteve po spremembi načina izobraževanja so bile tedaj prisotne vsaj od Bauhauusa naprej⁸⁹ in izpostavljene tudi na sedmem kongresu CIAM istega leta.⁹⁰ V skladu z mednarodnimi pedagoškimi kongresi za šolske gradnje, ki so na Zahodu potekali pod okriljem mednarodne organizacije UNESCO, je podobno prvo tovrstno konferenco organiziralo Društvo arhitektov Slovenije. Na posvetovanju so arhitekti, pedagogi, psihologi in zastopniki občin razglabljali o gradnji, urejanju in opremljanju šol tako v urbanističnem, pedagoškem in ekonomskem kot v higienskem pogledu.⁹¹ Ob tej priložnosti je izšla posebna številka takratne osrednje arhitekturne revije *Arhitekt*.⁹² Udeleženci so sprejeli sklepe, da bi morali šolska poslopja graditi po enakih principih, da je treba v prvi vrsti upoštevati vzgojo v družbenih skupnostih in temu ustrezno poskrbeti za arhitekturno stran stavbe, da osnovna celica vsake šole ostane učilnica, v kateri naj bo za učenca odmerjenega od 2 do 2,5 m² prostora. Oblika razreda naj se približa kvadratu, površina naj bo okoli 70 do 75 m² in osvetljena z obeh strani. Okna naj bodo visoka 1,2 metra od tal zaradi svetlobe. Načrt za šolo naj ne bo preobsežen, šolska stavba naj bo integralni objekt v okolici, kjer je šola kulturno središče, in se mora prilagoditi okolici. Sklenjeno je bilo tudi, da naj bo šola sredi zelenja.⁹³

Posvet je spremljala sočasna razstava sodobnih šolskih zgradb, hkrati pa je bil ob tej priložnosti razpisan tudi natečaj za novo šolo.⁹⁴ V nasprotju s staro zasnovo

87 Nataša Koselj, *Arhitektura šestdesetih let v Sloveniji*, Ljubljana: AB, 1995, str. 13.

88 <https://www.gov.si/novice/1-nacionalna-konferenca-o-oblikovanju-kakovostnega-fizicnega-prostora-v-vrtcih-in-solah/> (pridobljeno: 20. julija 2020).

89 Bauhaus je šola, ki je zaznamovala arhitekturno, oblikovalsko, celo likovno prakso kot tudi poučevanje teh strok v drugi polovici 20. stoletja. Njen vpliv se je razširil iz Evrope z arhitekti, ki so se v začetku druge svetovne vojne razselili po svetu, predvsem v ZDA. Leta 1919 so jo v Dessauu ustanovili napredni arhitekti s ciljem izboljšanja šolanja ljudi, usposobljenih na različnih področjih ustvarjanja. Osnova je bila modernistična ideja spreminjanja človekovega okolja (in s tem družbe) s pomočjo umetnosti. Skozi leta so se sicer menjavali direktorji in učitelji, z njimi pa tudi poudarki, umetnostne in celo politične usmeritve, vendar lahko strnemo najpomembnejše ideje. Kljub nekaterim radikalnim pristopom ni šlo za popolno zavračanje preteklosti. Poučevanje se je vračalo k podajanju znanja med »mojstrom« in »vajencem«. Zgledovali so se po gotiki; z zavračanjem eklekticizma in historicizmov, vrnitvijo k naravi in poudarjanjem pomena funkcije so se približali jugendstilu, predvsem njegovi dunajski različici in naslednikom. Arhitektura, grafično in industrijsko oblikovanje, likovna umetnost, celo gledališče in glasba naj bi ustvarili harmonično sintezo. Želeli so enotnost umetnosti in obrti, umetnosti in tehnologije, umetnosti in življenja.

90 Nataša Koselj, *Osnovna šola Stražišče, 20. stoletje: arhitektura od moderne do sodobne Vodnik po arhitekturi* (ur. Damjana Prešeren), Ljubljana 2001, str. 183.

91 Žnidar 1967, str. 34.

92 *Arhitekt: revija za arhitekturo, urbanizem in oblikovanje izdelkov*, 4, 1954, št. 12/13.

93 Žnidar 1967, str. 35.

94 Koselj 1995, str. 13.

šole naj bi bila nova bolj razgibana in omogočala tudi ustrežnejše oblikovanje šolskega okolja.⁹⁵ Poudarjen je bil pomen stika z naravo (pouk na prostem) in svetlobe.⁹⁶ Skupno je bilo spoznanje, da je otrok središče šolske vzgoje in zato tudi središče oblikovanja šolske zgradbe.⁹⁷ Stari sistem nerazčlenjenega večetažnega šolskega bloka se je umaknil pritlični paviljonski zgradbi oziroma enonadstropni zgradbi s centralnim prostorom, z dinamičnimi kompozicijami šole v parku, organskimi oblikami gradnje ali regionalno pogojenimi kompozicijami. Nova načela individualne vzgoje v šolah po svetu in vse bolj sproščeno oblikovanje pouka so zahtevali razred novih dimenzij.⁹⁸ V novih šolah postanejo učilnice kvadratne, prostori so prepleškani s svetlimi pastelnimi barvami, table niso več črne, temveč svetlejše, zelene. Podi so topli iz linoleja, gumija ali plastičnih plošč. Stoli in mize so ločeni, pohištvo je lahko prestavljivo.⁹⁹ Poleg centralnega večnamenskega prostora so bile oblikovane široke avle, na katere so bili navezani dodatni programi. Celota zasnove je zavestno asimetrična, glavni vhod je neaksialen, tloris je funkcionalistično svoboden (fr. *plan libre*). Šola prevzema vlogo lokalnega kulturnega in izobraževalnega središča.

S tem posvetovanjem se je začela intenzivna gradnja šolskih stavb v Sloveniji in Ljubljani, ki je dosegla vrh v šestdesetih in sedemdesetih letih.¹⁰⁰ Aktualni arhitekturni vzori so prihajali iz sodobne švicarske, skandinavske in britanske arhitekturne prakse. Pri gradnji so izkoriščali nove možnosti, ki jih je povojna industrija na območju takratne Jugoslavije ponujala za beton, jeklo in steklo. Generacija slovenskih arhitektov, ki se je šolala v tipičnih avstro-ogrskih šolah, je postavila temelje moderni šolski zgradbi.¹⁰¹

Rezultat prizadevanja za novo šolo je bila realizacija projekta z natečaja za novo osnovno šolo v Stražišču pri Kranju arhitekta Danila Fürsta, ki je bila kasneje vzorčni model za gradnjo novih šol po vsej Jugoslaviji. Paviljonska zasnova šole v parku velja za mejnik v zasnovi šolskih stavb.¹⁰² Danilo Fürst je nekaj mesecev po diplomi delal pri arhitektu Emilu Navinšku in velja za edinega, ki je nadgradil Navinškovo idejo brezkoridornega koncepta šole s svojim delom, kjer ga je združil s konceptom paviljonske šole v parku.¹⁰³ V razvoju šolske arhitekture

95 Nataša Koselj 2001, str. 183.

96 Koselj 1995, str. 13.

97 Nataša Koselj, Od togega k razgibanemu, Šola v času slovenskega povojnega modernizma, *Hiše: revija za nove razsežnosti bivanja*, 5, maj 2004, št. 20, str. 20.

98 Koselj 2001, str. 184.

99 Žnidar 1967, str. 34.

100 *Sinteza*, posebna številka, 5, 1969.

101 Nataša Koselj, Koncept moderne šole, Temelji razvoja moderne šole v 20. stoletju na Slovenskem, *Sodobna arhitektura šol v Sloveniji 1991–2007* (ur. Maja Ivanič, Špela Kuhar), Dunaj, New York 2008, str. 24.

102 Mitja Zorc, Šole za prihodnost, Ob rob raziskav »Brezkoridorne šole Emila Navinška«, študenti Seminarja doc. Mitje Zorc UL FA, 2015–2017, *AB arhitektov bilten, Emil in njegove šole Dosje Navinšek*, 48, december 2017, št. 213–214, str. 10.

103 Nataša Koselj, Škatlica za vžigalice – Recenzija knjige *The Revolutionary new Corridor – Free Systems in Architecture*, Emil Navinšek, 1969, *AB arhitektov bilten, Emil in njegove šole Dosje Navinšek*, 48, december 2017, št. 213–214, str. 20.

na Slovenskem imajo brezkoridorne šole arhitekta Emila Navinška izstopajoče mesto, vse do sedemdesetih let 20. stoletja pa je Navinšek tudi veljal za nesporno avtoriteto na področju arhitekture šolskih stavb.¹⁰⁴ S šolsko arhitekturo se je v tem obdobju intenzivno ukvarjal tudi arhitekt Oton Gaspari.¹⁰⁵ Leta 1957 je na Poljanah v Ljubljani po mednarodnih vzorih postavil novo Osnovno šolo narodnega heroja Toneta Tomšiča.¹⁰⁶ Zasnovana zgradba je eden prvih primerov sodobne šole. Šolska zgradba je sestavljena iz treh sklopov, ki jih povezuje osrednji prostor z jedilnico in večnamensko rampo. Prvi sklop je enonadstropen in namenjen razrednemu pouku, sestavljen iz parov zamaknjenih učilnic, ki razgibano definirajo tako svoj zunanji kot notranji javni prostor. Drugi sklop združuje predmetno stopnjo in upravo, tretji pa je telovadnica.¹⁰⁷

Paviljonska Osnovna šola narodnega heroja Toneta Tomšiča na Poljanah v Ljubljani, ki jo je načrtoval arhitekt Oton Gaspari leta 1957 (hrani SŠM, fototeka, inv. št. 3857).

¹⁰⁴ Zorc 2017, str. 13.

¹⁰⁵ Osnovna šola Toneta Tomšiča v Ljubljani leta 1957 in Višja šola za zdravstvene delavce Ljubljana leta 1968.

¹⁰⁶ Zorc 2017, str. 10.

¹⁰⁷ Vojteh Ravnkar, Maruša Zorec, Tina Gregorič, Nataša Koselj, *Evidenca in valorizacija objektov slovenske moderne arhitekture med leti 1945–70, aplikativna raziskava*, Ljubljana: Fakulteta za arhitekturo, 1999/2000, str. 14.

Že septembra 1957 je Zavod za proučevanje šolstva LRS sklical posvetovanje o šolskih zgradbah, na katerem so sodelovali pedagogi, ekonomisti, arhitekti, šolski zdravniki in drugi družbeni delavci (javni uslužbenci), ki so med drugim za gradbene namene postavili stalne komisije. Na podlagi strokovnega dela je Svet za šolstvo LRS v Ljubljani na svoji seji 13. februarja 1958 sprejel prve normative za gradnjo šol po sodobnih principih. Izhodišče je bil harmoničen duševni in telesni razvoj šoloobveznega otroka, ki naj se v novi socialistični šoli izoblikuje v samostojnega, široko razgledanega, kulturno bogatega in zdravega državljana.¹⁰⁸ »Želimo in hočemo, da gradimo streho tisočem in desetisočem učencev, ki danes na raznih mestih, zlasti pa v industrijskih centrih obiskujejo pouk v utesnjenih, neustreznih in celo zdravju škodljivih prostorih in da zagotovimo novozgrajenim šolam razen učilnic vse tiste dodatne prostore, ki so potrebni, da bodo prosvetni delavci lahko opravljali svoje naloge v smislu šolske reforme. Pri tem pa je treba, da do skrajnosti štedimo in ne zapademo težnjam nekaterih arhitektov, pa tudi lokalnih činiteljev, po monumentalnih šolskih zgradbah.«¹⁰⁹ Učilnice naj bi po novem ustrezale novim učnim metodam in oblikam pouka, še posebej se poudari gradnja kabinetov, laboratorijev, delavnic, učilnic za tehnični in gospodinjski pouk, knjižnic in čitalnic, garderobnih prostorov, pionirsko sobo in sobo za razgovore s starši. Dotaknili so se tudi vprašanja telovadnic, športnih igrišč na prostem in celo bazenov.¹¹⁰ V ta namen naj bi arhitekti pri vsaki šoli zgradili pokrite lope, ki jih je mogoče dograditi v telovadnice. Pokrita lopa je bila obvezna pri vsaki novogradnji, vsaka nova šola pa naj bi imela obvezno športno igrišče in zeleni pas za ustrezno število oddelkov in učencev.¹¹¹ Vsaka večja pedagoška ustanova naj bi imela posebne prostore za socialnega delavca, šolskega psihologa in šolsko ambulanto.¹¹² Predlog normativa je vseboval programe prostorov obveznih šol s kapaciteto od 1 do 10 učilnic z ustreznimi pedagoškimi, tehničnimi, ekonomskimi in zdravstvenimi normativi z upoštevanjem cene gradbenih stroškov.

Sredi petdesetih let so se hkrati s kritikami obstoječe stanovanjske graditve pojavile ideje o novi organizaciji stanovanjske gradnje po načelu enote soseske,¹¹³ kakršnega so razvile severnoevropske, predvsem skandinavske dežele. Jedro so-

¹⁰⁸ Žnidar 1967, str. 31.

¹⁰⁹ Ludvik Gabrovšek, Uvodne besede, *Začasni normativi za gradnjo osnovnih šol*, Ljubljana 1958, str. 1.

¹¹⁰ Žnidar 1967, str. 31.

¹¹¹ »Začasne okvirne smernice«, O pedagoških normativih. *Začasni normativi za gradnjo osnovnih šol*, Ljubljana 1958, str. 3.

¹¹² Žnidar 1967, str. 31.

¹¹³ Zgled za slovenske in ljubljanske soseske je postala soseska Vallingby pri Stockholmu, ki je nastala med letoma 1953 in 1955. Iz teoretičnih postavk funkcionalističnega urbanizma je v povojnem obdobju Ravnikar povzel model stanovanjske soseske in ga uveljavil kot organizacijsko enoto sodobnega mesta z vsemi spremljajočimi programi. V Ljubljani so gradili stanovanjske soseske večinoma v predmestjih, in to po različnih urbanističnih zasnovah in z različno tipologijo od atrijskih in vrstnih hiš do prefabriciranih blokov, visokih verižnih blokov in stolpnice.

seske predstavlja zazelenjena površina, namenjena javnim funkcijam, celota je podrejena načelom maksimalnega osončenja in komunikacijski mreži. Švedski vzorci so služili kot osnovno izhodišče vodilnemu povojnemu arhitektu Edvardu Ravnikarju, ko je začel sredi petdesetih let v svojem seminarju na fakulteti razvijati koncept soseske. V zvezi z razvojem koncepta soseske so bile izdelane tudi študije o osnovnošolskih okoliših, ki so se ukvarjale z dimenzioniranjem razdalje med stanovanjem in šolo glede na otrokovo zmogljivost¹¹⁴ in poudarjale, da mora šolska mreža postati ogrodje strukture naselja.¹¹⁵ Prvič je bil koncept soseske apliciran v projektu za območje na Jami v Šiški. Merilo za organizacijo soseske je bila osnovna šola, promet pa je bil speljan po obodu soseske.¹¹⁶ Soseska je razdeljena na stanovanjske četrti za tristo do tisoč prebivalcev, organizirane okrog središča z večjim igriščem, objekti osnovne preskrbe in vzgojno-varstveno ustanovo. Vsaka četrt je razdeljena na manjše enote – sosedstva, ki so organizirana okrog igrišča za najmlajše otroke in v katerih naj bi se prebivalci med seboj poznali in si pomagali. Soseska je pozidana z različnimi tipi stanovanjskih zgradb.¹¹⁷ V njenem jedru, ki je praviloma ob glavni prometni cesti in postaji javnega mestnega prometa, so stanovanjske stolpnice. V srednjem pasu so nižji stanovanjski bloki in hiše v nizu. To je najširši pas soseske, zazelenjen in opremljen z otroškimi igrišči. V tretjem pasu se širi niz enodružinskih hišic.¹¹⁸

Emil Navinšek in njegove brezkoridorne šole

»Arhitektura je oblikovanje prostora, zato mora tudi sleherni sistem v arhitekturi vsebovati bistvo arhitekture, to je prostor«, je zapisal arhitekt Emil Navinšek (1904–1991), ki ima v slovenski povojni arhitekturi specifično vlogo, ki je hkrati osrednja in spregledana.¹¹⁹ Slovenija, še posebno pa Ljubljana, je polna njegovih šol, ki so vse narejene po enakem principu.¹²⁰ Arhitekt Navinšek v strokovni javnosti ni znan le po največjem številu zgrajenih šol, ampak predvsem po svojem projektu, tako imenovanem revolucionarnem brezkoridornem arhi-

114 Branka Tancig-Novak, Študija okolišev šolskih in predšolskih ustanov mesta Ljubljane, *Arhitekt*, 1952, št. 7, str. 35–37.

115 Edvard Ravnikar, Šolski okoliš ter vpliv šole na razvoj stanovanjskih naselij, *Arhitekt*, 1954, št. 12–13, str. 57–61.

116 Breda Mihelič, *Urbanistični razvoj Ljubljane*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Partizanska knjiga, 1983, str. 56.

117 Prav tam, str. 57.

118 Mihelič 1983, str. 57.

119 Emil Navinšek, *S prostorno znanostjo in analizo do brezkoridorne arhitekture*, Ljubljana: samozaložba, 1978, str. 1.

120 Miha Dešman, Uvodnik, *AB arhitektov bilten, Emil in njegove šole Dosje Navinšek*, 48, december 2017, št. 213–214, str. 4.

tekturnem sistemu. Navinškove šole so namreč šole brez hodnikov.¹²¹ Kot je sam zapisal: »Pa je tudi današnji hodnik v najmodernejši zgradbi še vedno enak hodniku ob njegovem nastanku – je treba priznati, da smo splošno brez pomisleka skozi vso arhitektonsko preteklost prevzemali to najprimitivnejšo neznanstveno obliko prometnega prostora.«¹²²

Zgodba z brezkoridorsko arhitekturo se začne leta 1925, ko so v Zgornji Šiški, takrat še ljubljanskem predmestju, sprejeli odločitev, da zgradijo novo stavbo za ljudsko in bodočo meščansko šolo. Za njeno zasnovo so se obrnili na Jožeta Plečnika, ki je k projektu povabil svojega učenca Emila Navinška. Osnovna Šola Valentina Vodnika je postala tudi njegovo diplomsko delo pod Plečnikovem mentorstvom. Vlogo osrednjega prostora ima telovadnica, ki jo obdajajo trakti drugih prostorov, v katere se vstopa po hodnikih. Zgrajena je bila le polovica objekta.¹²³ Med projektiranjem šole sta se arhitekta tudi sprla. V duhu vprašanj nove dobe je Navinšek iskal svoje arhitekturne rešitve v smeri idealov modernega gibanja, kot so socialna enakost, racionalizacija, eksperiment, prefabrikacija, novi tehnični in higienski standardi, v duhu *Neues Bauen*.¹²⁴ Po mnenju raziskovalke slovenske arhitekture šestdesetih let Nataše Koselj je Navinškova šola zasnovana »kot orodje za izobraževanje, kot neke vrste izobraževalni silos, odmaknjen od zazidalne linije ulice, ki si zadeva biti nevtralen, vsakemu dostopen, bolj zdrav (tudi moralno) in lep, kot je lepo orodje, ki ga uporabljamo«.¹²⁵ Kasneje je nekaj časa delal v ljubljanskem arhitekturnem biroju v Nebotičniku, pozneje pa mu je tast finančno omogočil, da štiri leta ni hodil v službo in nemoteno študiral brezkoridorno arhitekturo.¹²⁶ Navinšek se je od začetka svoje arhitekturne kariere ukvarjal z mislijo, kako narediti javne objekte v nasprotju s takrat uveljavljeno tradicijo gradnje upravnih poslopij v bolj odprte, svetle, zračne in pregledne, ob tem pa tudi funkcionalne in ekonomične. Sledil je idejam modernizma ter njegovih tvorcev Le Corbusierja, Miesa van der Roheja, Walterja Gropiusa in drugih nestorjev funkcionalistične arhitekture. Želel je ustvariti stavbe brez okrasja in monumentalizma ter s tem bolj racionalne.¹²⁷

Prva stavba, ki jo je Navinšek leta 1936 dosledno uresničil v brezkoridorni zasnovi, je bila Gimnazija Bežigrad (nekdanja III. državna realna gimnazija)

121 <https://www.dnevnik.si/1042345126> (pridobljeno: 20. julija 2020).

122 Navinšek 1978, str. 2.

123 https://www.dessa.si/pdf/dessa_navinsek_besedila.pdf (pridobljeno: 20. julija 2020).

124 Neues Bauen je ime gibanja za moderno arhitekturo v Nemčiji v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja, ki se včasih imenuje tudi Nova stvarnost (nem. *Neue Sachlichkeit*).

125 Koselj 2017, str. 20.

126 Eva Eržen, Tadej Urh, Lena Vozlič, Tast Emil Navinšek je bil vsestransko bogata osebnost, Pogovor s Slavico Navinšek, *AB arhitektov bilten, Emil in njegove šole Dosje Navinšek*, 48, december 2017, št. 213–214, str. 6.

127 Boris Briški, Šole brez hodnikov arhitekta Emila Navinška, *Sodobna arhitektura šol v Sloveniji 1991–2007* (ur. Maja Ivanič, Špela Kuhar), Dunaj, New York 2008, str. 20.

v Ljubljani,¹²⁸ ki je bila do takrat v tesnih prostorih nemške gimnazije na Beethovnovi ulici.¹²⁹ Stavba bežigradske gimnazije velja za prvo brezkoridorno šolsko stavbo v jugoslovanskem prostoru¹³⁰ in je prvi izrazit odklon od avstro-ogrškega tipa šolske stavbe, ki je zaznamoval dvestoletno obdobje kljub menjavi oblasti in normativov, ki so urejali gradnjo šolskih stavb.¹³¹ V času gradnje je tudi veljala za najmodernejšo šolsko ustanovo v celi Jugoslaviji.¹³² Brezkoridorno zasnovo za gimnazijo je Navinšek razvil kot odgovor na projektni osnutek, ki je bil predviden za gradnjo šole.¹³³ »Mestni gradbeni urad v Ljubljani pa je izjemoma izdal dovoljenje za gradnjo – to pa pod pogojem, da projektant in takratna tehnična uprava prevzame vso odgovornost za eventualno neuspešno gradnjo. Sledila pa je zelo uspešna realizacija. Brezkoridorna stavba se je izkazala nad vsemi pričakovanji. Neupravičene so bile vse prognoze – nepotrebni vsi nasveti in priporočila – saj je bila notranjost poslopja idealno osvetljena! Izkazalo se je, da za to novo idejo za prostorno brezkoridorno zgradbo ne držijo prognoze strokovnjakov, ki so prežeti s staro idejo – kajti iz izkušenj starega koridornega sistema ni bilo mogoče sklepati na pridobitve nove ideje oziroma novih sistemov v arhitekturi. Nova ideja je rabila trdnega prepričanja, predvsem pa realizacij,«¹³⁴ je samozavestno napisal štiri desetletja kasneje. Zasnoval jo je kot sistem večetažnih kubičnih volumnov, ločenih glede na funkcijo. Volumne je na šolsko zemljišče, urejeno kot šolski park, umestil skladno z optimalno orientacijo, dostopi in povezavami. V osrednjem delu so učilnice, orientirane na zahod oziroma vzhod, ki v vsaki etaži z dveh strani zamejujejo avlo. Ta se prek obsežnih zasteklitev odpira proti severu in jugu. Kot posebna volumna se na osrednji del navezujeta telovadnica in sklop specialnih učilnic, uprave in servisnih prostorov. Transparentno glavno stopnišče v avli povezuje stavbo po vertikali. Dodatna povezava je dvovišinski preboj med avlo v pritličju in prvem nadstropju. Večnamenske avle skupaj zavzemajo 30 odstotkov celotne površine šole.¹³⁵ Bežigradska stavba je prvi arhitektov model brezkoridorne zasnove objekta, poskus reševanja notranjih komunikacij objekta brez hodnikov, najpogostejšega načina povezovanja posameznih enot znotraj objektov, ki onemogočajo zasnovo prostorsko preglednih, svetlih in zračnih stavb. Namestitev osrednje povezovalne dvorane v vsaki etaži z obvezno osvetlitvijo na obeh njenih koncih (velika steklena okna v lesenih okvirjih, praviloma v drugi barvi, kot so okna učilnic), odpira stavbo navzven in jo harmonizira z okolico.¹³⁶

128 Zorc 2017, str. 10.

129 Žnidar 1967, str. 29.

130 https://www.zrc-sazu.si/sites/default/files/sonja_lapajne_oblak_o.pdf (pridobljeno: 20. julija 2020).

131 Zorc 2017, str. 10.

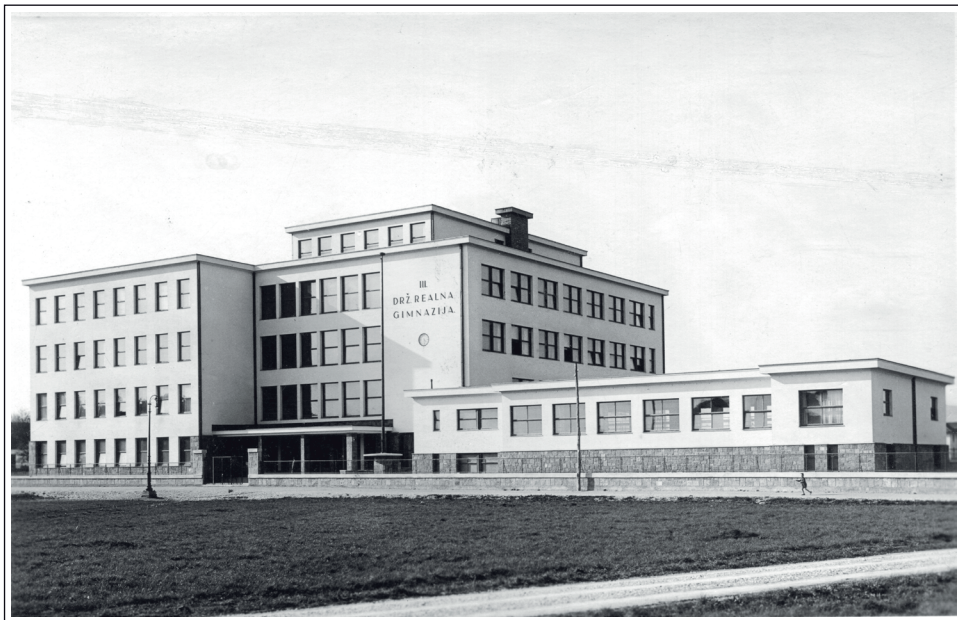
132 Okoliš 2008, str. 99.

133 Andrej Vovko, Ob petdesetletnici šolske stavbe za Bežigradom, *Kronika*, 35, 1987, št. 1–2, str. 124.

134 Navinšek 1978, str. 3.

135 https://www.dessa.si/pdf/dessa_navinsek_besedila.pdf (pridobljeno: 20. julija 2020).

136 Briški 2008, str. 24.

III. državna realna gimnazija, danes Gimnazija Bežigrad, leta 1936 ob dograditvi (hrani SŠM, fototeka, inv. št. 1578).

Zasnovo lahko primerjamo z inovativnimi šolskimi stavbami zgodnjega modernizma po svetu, kjer so ustvarjeni drugačni in z naravo povezani šolski prostori. Modernistično vodilo po več svetlobe, zraka, prostora za vse se v primeru šolskih stavb v mednarodnem merilu najprej udejanji z odpiranjem učilnic v zunanost in aktivacijo zunanjih površin, učilnice z velikimi in premičnimi zasteklitvami, učilnice na prostem v zelenju ali na zračnih terasah, razvejane zasnove, ki se prepletajo z zunanjimi prostori. Navinškova inovacija z brezkoridorno zasnovo pa je svetlo, zračno in prostorno jedro stavbe.¹³⁷ Ta prostor brez hodnikov lahko opišemo kot nevtralen prostor. To ni nevtrálnost prikritega kurikuluma, ki prikriva ravno nasprotno, ampak nevtrálnost v posebnem pomenu.¹³⁸ Emil Navinšek je do druge svetovne vojne med letoma 1926 in 1941 načrtoval ali izvedel več kot sedemdeset šolskih stavb, večinoma koridorne stavbe.¹³⁹ Navinšek je teoretsko osnovo brezkoridorskega sistema razvil vzporedno z načrtovanjem prvih brezkoridornih stavb, pretežni del opusa brezkoridornih šol pa je bil zgrajen naknadno kot uveljavitev teoretskih osnov.¹⁴⁰

¹³⁷ Zorc 2017, str. 10.

¹³⁸ Bahovec 2012, str. 29.

¹³⁹ Zorc 2017, str. 13.

¹⁴⁰ Prav tam, str. 12.

Vse naslednje Navinškove šole do konca šestdesetih let prejšnjega stoletja dosledno sledijo zasnovi bežigrajske gimnazije. Razlikujejo se le v velikosti, številu nadstropij in umestitvi komunikacij. Njegove šole imajo jasno tlorisno zasnovo, zunanje fasade brez dekoracij in ornamenta, racionalnost in skromno členjenje stavbnega volumna z velikimi okni učilnic, poudarjenimi zasteklitvami stranskih fasad ter zaključnimi golimi stranicami stavbnega volumna.¹⁴¹ Emil Navinšek je po bežigrajskem prototipu do sredine sedemdesetih let 20. stoletja v Sloveniji zgradil 38 brezkoridornih šolskih stavb, od tega 14 v Ljubljani. Z različicami prostorske zasnove, enotnim oblikovanjem arhitekturnih elementov in sistemskimi tehničnimi rešitvami ima njegov obsežen avtorski opus edinstveno mesto v arhitekturi modernizma pri nas in v svetu. V primerjavi z Gimnazijo Bežigrad se skoraj pri vseh drugih Navinškovih ljubljanskih šolah spremeni orientacija. Tako so avle orientirane v smeri vzhod–zahod, proti jugu je orientiran trakt s splošnimi učilnicami, proti severu pa trakt s specialnimi učilnicami, upravo in kabineti. Različne so zasnova stopnišča in etažnost volumnov, ki je odraz kapacitete šolskega objekta. Skoraj kot pravilo se pojavlja terasna nadgradnja z učilnicami za glasbo, umetnost ali naravoslovje. Različne pozicije zavzemajo dodani stavbni trakti, v katerih so večinoma telovadnice. V vseh primerih je šolski objekt samostojno umeščen v šolski park, ki se ne podreja uličnim mrežam ali prevladujočim smerem bližnje pozidave. Marsikatera šola je bila ob dograditvi v izrazitem kontrastu z okolico – modernistični šolski objekt velikega merila v polvaškem okolju.¹⁴² Avle Navinškovih osnovnih šol so bile večnamenske. Po vojni ni bilo telovadnic, saj so pogosto zgradili samo šolo. Avla je bila tako velika, da je lahko v njej telovadil cel razred, tam so bile proslave, pevske vaje, plesi, roditeljski sestanki in celo rastlinje je uspevalo.¹⁴³

Leta 1957 se je pričelo obdobje povečane skrbi za šolsko infrastrukturo tudi v Sloveniji.¹⁴⁴ Med letoma 1957 in 1970 je bilo v Ljubljani zgrajenih 16 osnovnih šol, sedem poklicnih in strokovnih, dve posebni šoli ter pet fakultet s sedmimi oddelki,¹⁴⁵ od tega je večino osnovnih šol projektiral Navinšek. Gradnja novih šolskih prostorov je predstavljala težavo predvsem zaradi finančnih sredstev. Ker ljubljanske občine niso imele dovolj finančnih sredstev za gradnjo novih šol, saj se je gradilo tudi v drugih krajih, so občani plačevali poseben krajevni samoprispevek za gradnje in ureditve osnovnih šol.¹⁴⁶ Navinšek je tudi dokazal, da so njegove brezkoridorne v primerjavi s klasičnimi koridornimi šolami cenejše: *»Z izločanjem hodnikov v zgradbi smo med drugim dosegli prostornost, naravno in sončno svetlobo, zračnost gibalnega prostora, harmonijo med notranjim prometnim prostorom in zunanjim svetom in ekonomijo. Z načrti, analizami in dograjenimi brezkoridornimi poslopji (40 brezkoridornih, 10 do 20 razrednih šol v*

141 Briški 2008, str. 24.

142 https://www.dessa.si/pdf/dessa_navinsek_besedila.pdf (pridobljeno 20. julija 2020).

143 Eržen, Urh, Vozlič 2017, str. 7.

144 Cvirn Guček 2008, str. 7.

145 Pavlič 1975, str. 26.

146 Piškurić 2018, str. 297.

Sloveniji) pa so bili dokazani prihranki 5 do 25 odstotkov (manj stroškov kurjave, manjša kvadratura fasade, manjša površina šole, krajše komunikacijske razdalje, lažji nadzor osnovnošolcev, večja uporabnost osrednje hale).«¹⁴⁷

Emil Navinšek je sodeloval pri snovanju osnovne šole v Polju že leta 1929 s sodelovanjem arh. Valentinčiča. Zaradi prostorskega pomanjkanja je leta 1957 zrasla njegova druga nova šolska stavba v Polju.¹⁴⁸ K osnovnemu dvonadstropnemu objektu šole je bila pozneje prizidana telovadnica s povezovalnim hodnikom. Ima pravilno enoosno simetrično tlorisno obliko, največje tlorisne dimenzije objekta pa znašajo 53 x 25 m.¹⁴⁹ Prav tako se je istega leta pričela njegova gradnja Osnovne šole Borisa Kidriča v novem mestnem predelu v Savskem naselju. Nekdanja Savska kolonija, ki je zrasla v petdesetih letih 20. stoletja v tedanji občini Ljubljana Bežigrad, je bilo prvo moderno stanovanjsko naselje v Sloveniji in Jugoslaviji. Stanovanjsko gradnjo modernega stanovanjskega naselja, ki naj bi nastalo na območju Savske kolonije, je usmerjala Stanovanjska skupnost, tedaj prva v Jugoslaviji.¹⁵⁰ V novih blokih in petih stolpnica, ki so jih začeli graditi leta 1957, so našle nov dom predvsem mlade družine s (pred)šolskimi otroki, ki so morali hoditi v šolo v Jarše, Moste in Zeleno jamo. Zato so šolske oblasti že sredi petdesetih let prisluhnile predlogu Stanovanjske skupnosti o gradnji nove osnovne šole.¹⁵¹ V času intenzivnih priprav na šolsko reformo leta 1958, ki naj bi med drugim zgostila mrežo osnovnih šol in izboljšala materialne razmere za pouk, je končno padla odločitev o gradnji. Dne 13. aprila so položili temeljni kamen za novo osnovno šolo. Načrt za šolo je bil narejen, vendar pa so potem prevzeli projekt za bodočo šolo v Šiški, ki ga je pripravil Splošni projektivni biro Ljubljana z arhitektom Dušanom Bohincem in odgovornim projektantom Emilom Navinškom.¹⁵² Republiška komisija za revizijo projektov je odobrila samo trakt z učilnicami in stranskimi šolskimi prostori v dolžini 43,6 m brez podaljška za prhe in telovadnico.¹⁵³ Oktobra 1958 se je začel pouk v nedokončani šoli v petih zasilnih učilnicah v drugem nadstropju za prve tri razrede. Začela sta delovati tudi dva oddelka šolskega vrtca. Gradbena dela so zaključili 10. aprila 1959. Osnovno šolo Borisa Kidriča so slovesno odprli 23. maja 1959,¹⁵⁴ ob tej priložnosti pa so v šolski avli odkrili Kalinov doprski kip Borisa Kidriča, ki so ga leta 1965 prenesli pred šolo.¹⁵⁵

¹⁴⁷ Navinšek 1978, str. 7.

¹⁴⁸ http://www.ssolski-muzej.si/sprehod/lj_okolica/os_polje/zgodovina.htm (pridobljeno 20. julija 2020).

¹⁴⁹ https://www.dessa.si/pdf/dessa_navinsek_besedila.pdf (pridobljeno 20. julija 2020).

¹⁵⁰ SI_ZAL_LJU/0708 občinski ljudski odbor Ljubljana-Bežigrad, fascikel 10, št. 51: Status Stanovanjske skupnosti Savsko naselje v Ljubljani z dne 12. 8. 1958. V prvem členu statuta je zapisano: »Stanovanjska skupnost Savsko naselje ... je skupnost državljanov stalno bivajočih na območju urbanistično zaključenega naselja znotraj Novakove, Savske, Tomačevske in Šmartinske ceste.«

¹⁵¹ Cvirn Guček 2008, str. 8.

¹⁵² Prav tam.

¹⁵³ SI_ZAL_LJU/0721 Osnovna šola Savsko naselje, Ljubljana, 1951–1991, Odločba o odobritvi glavnega projekta za šolo osemletko v Savski koloniji, Ljubljana, 5. 10. 1957.

¹⁵⁴ Cvirn Guček 2008, str. 10.

¹⁵⁵ 20 let šole, *Kidričev rod*, 16, 1977/78, št. 2–3, str. 18.

Druga Navinškova šolska zgradba v Polju, Osnovna šola Polje, zgrajena 1957 (hrani SŠM, fototeka, inv. št. 1111-2).

V letu 1958–1959 so odprli šolo Majde Vrhovnik na Gregorčičevi ulici in šolo Hinka Smrekarja v Šiški. Leta 1961 so bile dograjene nove samostojne šolske stavbe osnovnih šol Danile Kumar za Bežigradom, Ketteja in Murna na Kodeljevem in Toneta Čufarja v središču mesta. Tloris s 15 učilnicami osnovne šole Kette Murn na Kodeljevem v Ljubljani je služil tudi kot primer tlorisa za sodobne šole, ki jo je prek sklepov strokovnih posvetov republiški sekretariat propagiral.¹⁵⁶ Med letoma 1961 in 1962 so zgradili osnovno šolo v Trnovem. Kot vse prej in kasneje zgrajene Navinškove stavbe je tudi trnovska šola brez hodnikov. Arhitektura je preprosta in racionalna, z jasno tlorisno zasnovo in s čistimi fasadnimi kompozicijami. Materiali so bili kamen in teraco za talne in stenske obloge skupnih prostorov, parket, lesena okna in lesene stene pa v učilnicah in kabinetih. Kasneje je bila prizidana športna dvorana, nato upravni del, kuhinja z jedilnico in malo dvorano in nazadnje knjižnica.¹⁵⁷

V občini Ljubljana Rudnik so najprej predvideli le eno osnovno šolo z vsemi osmimi razredi, in sicer Osnovno šolo Oskarja Kovačiča, ki je nastala po ukinitvi

¹⁵⁶ Žnidar 1967, str. 32.

¹⁵⁷ <https://www.mladina.si/106491/kuhinja-kot-gledalisce/> (pridobljeno: 20. 7. 2020).

druge državne gimnazije na Rakovniku.¹⁵⁸ Ob koncu leta 1958 je bila to edina popolna osemletna šola v občini, druge osnovne šole so bile nižje organizirane.¹⁵⁹ Zaradi reorganizacije splošnoizobraževalnega šolstva v smislu nove šolske reforme je bilo odločeno na 8. ločeni seji Občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO¹⁶⁰ 7. junija 1958, da se na območju občine Ljubljana-Rudnik ustanovi s 1. septembrom Osnovna šola Oskarja Kovačiča z vsemi osmimi razredi.¹⁶¹ Osnovna šola Oskarja Kovačiča je gostovala v prostorih salezijanskega zavoda na Rakovniku, ki po mnenju lokalnih oblasti niso bili primerni za šolo; oprema je bila dotrajana, primanjkovalo je učil. Zato so se v tem času pojavili tudi načrti za novo gradnjo te osnovne šole.¹⁶² Zidava nove šole se je pričela že leta 1961, vendar se je gradnja zaradi pomanjkanja denarja celo začasno ustavila. Končana je bila leta 1963, in sicer ob Dolenjski cesti. »Otvoritev nove šole je bila 13. septembra 1963. Šolo je predal svojemu namenu ing. Slavko Jakofčič, predsednik občinske skupščine. Proslava je bila v šolski avli, ki je bila prepolna učencev in staršev.«¹⁶³

Leta 1964 je tudi Vodmat dobil svojo osnovno šolo. 16. junija 1962 je skupščina občine Ljubljana - Center na svoji redni seji sprejela investicijski program in sklep, da se v Starem Vodmatu zgradi nova šola. Načrt za šolo je ponovno izdelal Splošni projektivni biro pod vodstvom arhitekta Navinška in inženirja Bohinca. Šolo je zgradilo podjetje Gradis,¹⁶⁴ ki je pričelo gradbena dela marca 1963 in jih končala do novembra istega leta. Stroški gradnje so bili 254 takratnih milijonov jugoslovanskih dinarjev. Šolo so slovesno odprli 8. februarja 1964, mesec kasneje

158 Druga državna gimnazija na Rakovniku je bila ukinjena 31. 8. 1958. Gl. SI_ZAL_LJU 78, Občinski ljudski odbor Ljubljana Rudnik, t. e. 1, Zapisnik 8. ločene seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana-Rudnik z dne 7. junija 1958, Predlog za reformo šolstva.

159 SI_ZAL_LJU 78, Občinski ljudski odbor Ljubljana Rudnik, t. e. 1, Zapisnik 12. ločene seje občinskega zbora in zbora proizvajalcev OBLO Ljubljana-Rudnik z dne 13. decembra 1958, Program razvoja šolstva in plan gradenj obveznih šol v občini Ljubljana-Rudnik do leta 1962, str. 2.

160 OBLO – občinski ljudski odbor.

161 Anica Marinčič, Irena Ušeničnik, Sonja Grošelj, Lucija Strmole, *Sprehod skozi 50 let Osnovne šole Oskarja Kovačiča Ljubljana, jubilejni zbornik*, Ljubljana: Osnovna šola Oskarja Kovačiča, 2008, str. 6.

162 Piškurić 2018, str. 296.

163 Marinčič, Ušeničnik, Grošelj, Strmole 2008, str. 13.

164 Oktobra 1945 je Izvršni svet Skupščine Socialistične republike Slovenije ustanovila Gradbeno industrijsko podjetje Gradis iz 49 bivših gradbenih podjetij, petih kamnolomov in večjega števila žag ter opekarn. Z ustanovitvijo podjetja je takratna vlada organizacijsko povezala takratno gradbeno operativo, ki je nastala na podlagi nacionalizacije predvojnih in medvojnih gradbenih podjetij, ter je bila izjemno intenzivno vprežena v obnovo med vojno porušene domovine. Ime Gradis je kratica, oblikovana na podlagi daljšega naziva Gradbena direkcija Slovenije. Tako je Gradis na višku razvoja sestavljajo večje število enot, in sicer: Ljubljana, Ljubljana - okolica, Jesenice, Koper, Celje, Ravne na Koroškem, Maribor, Obrat gradbenih polizdelkov Ljubljana, Strojno-prometni obrat Ljubljana, Kovinski obrati Ljubljana, Kovinski obrati Maribor, Projektivni biro Ljubljana, Projektivni biro Maribor in pozneje še enota. Skupno število zaposlenih je bilo v času največje aktivnosti podjetja prek sedem tisoč, Gradis pa je bil v tistem času največje gradbeno podjetje v Sloveniji.

pa so jo poimenovali po komunistu in zdravniku dr. Jožetu Potrču.¹⁶⁵ Moste so dobile svojo Navinškovo šolo leta 1964 z imenom Osnovna šola Jožeta Moškriča na Jarški cesti. Na območju z novimi stanovanjskimi naselji je tudi Šiška v letih 1963–1965 dobila še šolo Riharda Jakopiča na Derčevi ulici in prav tako Bežigrad šolo Mirana Jarca naslednje leto.¹⁶⁶ Leta 1966 je tudi novo naselje Bičevje dobilo novo šolo, ker so otroci dotlej obiskovali šolo na Tržaški cesti.¹⁶⁷

Leta 1969 je Navinšek v samozaložbi v angleškem jeziku izdal knjigo *The revolutionary corridor – free systems in achitecture*, v kateri zagovarja koncept šol brez hodnikov. V takratnem času je to bila inovacija ne samo za slovenske razmere, temveč tudi v širšem kulturnem prostoru.¹⁶⁸ Knjiga je izjemna tudi zaradi dejstva, da je deloma v rokopisu nastala že pred drugo svetovno vojno, s tem pa je vzpostavljena jasna povezava med teoretičnimi izhodišči (skoraj usmeritvami za načrtovanje) in grajenim opusom, ki je redkost v slovenski arhitekturi.¹⁶⁹

V naslednjih desetletjih je le malo njegovih šol ohranilo prvotno podobo. Spremembe v šolskih programih so povzročile številne dozidave, od športnih dvoran, ki jih je načrtoval Navinšek, knjižnic, servisnih prostorov pa do menjave prvotnih materialov. Z vsakim prizidkom je prvotna jasna zasnova izginjala.¹⁷⁰ Zadnji val prezidav, razširitev in sprememb so šole doživele v letih 1990–2008, ko je bilo treba na vseh osnovnih šolah v Sloveniji zagotoviti prostorske možnosti za uvedbo devetletke in enoizemskega pouka.¹⁷¹ Avle so bile predelane in spremenjene v utesnjen hodnik, originalno opremo so nadomestili novejši tipski elementi šolske opreme. Z energetske sanacije se je spremenila izvirna zunanjsčina Navinškovih šol, celostnih prenov, ki bi bili arhitekturno uspešni, pa so le redki. Za celostno prenovu Navinškovih šol je treba nujno oblikovati enotne smernice, kjer so se ohranili bistveni elementi arhitekturne zasnove.¹⁷² Društvo arhitektov Ljubljana je že pred skoraj desetletjem podalo Zavodu za varstvo kulturne dediščine (ZVKD) pobudo o celoviti spomeniški zaščiti šol Emila Navinška,

165 Matevž Sušnik, Urška Trbovc, Nataša Sadar Šoba, Lucija Hočevvar, Lili Salamon, *50 let Osnovne šole Vodmat, publikacija ob 50. obletnici OŠ Vodmat*, Ljubljana: Osnovna šola Vodmat Ljubljana, 2014, str. 10.

166 OŠ Mirana Jarca, arhitekt Janez Lajovic in arhitektka Majda Dobravec Lajovic, 1965.

167 Osnovna šola Bičevje, ki je bila zgrajena po načrtih arhitekta Emila Navinška, v šolskem letu 1966/1967 prvič odprla svoja vrata, je imela vpisanih 735 učencev v 26 oddelkih. To je bila na novo zgrajena šola, ki so jo v časopisih predstavljali kot »moderno in sodobno opremljeno, kjer imajo učitelji vse možnosti za sodobno poučevanje«. Zmanjšala je prostorsko stisko v bližnjih osnovnih šolah Trnovo in Vič ter na gimnaziji Vič. Zanimivo je, da je bilo popoldansko varstvo do 17.30 organizirano celo za učence višjih razredov, vključno z osmošolci. To je bilo leto, ko jih je obiskal narodni heroj Franc Leskošek – Luka ter razvil prapor in s tem izkazal posebno čast pionirskemu odredu šole (šola se je po njem neko obdobje tudi imenovala). <https://www.delo.si/novice/slovenija/na-os-bicevje-so-se-srecevali-razlicni-svetovi-326945.html> (pridobljeno: 20. julija 2020).

168 <https://www.gov.si/novice/1-nacionalna-konferenca-o-oblikovanju-kakovostnega-fizicnega-prostora-v-vrtcih-in-solah/> (pridobljeno: 20. julija 2020).

169 Zorc 2017, str. 34.

170 <https://www.mladina.si/106491/kuhinja-kot-gledalisce/> (pridobljeno: 20. julija 2020).

171 Zorc 2017, str. 13.

172 https://www.dessa.si/pdf/dessa_navinsek_besedila.pdf (pridobljeno: 20. julija 2020).

saj so v Register nepremične kulturne dediščine pri Ministrstvu za kulturo so vpisane le štiri Navinškove brezkoridorne šole: Gimnazija Bežigrad v Ljubljani, Tekstilna šola v Kranju ter OŠ Polje in OŠ Jožeta Moškriča v Ljubljani.¹⁷³ Njegove šole so bile izpostavljene številnim neprimernim prenovam, prezidavam in dozidavam, ki uničujejo originalno Navinškovo zasnovo, s tem pa tudi slovensko arhitekturno dediščino.¹⁷⁴

Povzetek

Šola se je v 20. stoletju spreminjala v pedagoškem in arhitekturnem smislu. Zaradi uničenja šolskih stavb med drugo svetovno vojno, povečanja natalitete, novih industrijskih središč ter zastarelih šol in opreme se je skladno z duhom socializma na začetku petdesetih let 20. stoletja pojavila potreba po drugačnem pristopu k obravnavanju dane problematike.¹⁷⁵ Največji preskok v načrtovanju šolskih prostorov se je zgodil tudi kot posledica spremenjene državne gospodarske politike, uvajanje modernejših pedagoških načel in sodelovanje arhitektov modernizma t. i. ljubljanske arhitekturne šole. Prostorske zasnove stavb so sledile smernicam reforme od stare k novi šoli v petdesetih letih, ki še danes deloma usmerjajo snovanje šolskih stavb. Za moderno slovensko arhitekturo, nastalo v petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja, je značilen nov, univerzalen prostorski koncept,¹⁷⁶ ki pomeni novost v načinu umeščenosti volumnov v prostor in ločenosti notranjega prostora od zunanjega.¹⁷⁷ Vzrok novega koncepta šolske zgradbe je tudi posledica novih izsledkov arhitekturne teorije, novih tehnično-higienskih predpisov in novih umetnosti z estetiko minimalnega. Najpomembnejši prispevek arhitekture osnovnošolskih stavb v Ljubljani in Sloveniji pomeni udejanjanje t. i. brezkoridorne šole Emila Navinška, ki je še danes pojem kakovostnega snovanja.¹⁷⁸

Viri in literatura

Arhivski viri

SI_ZAL_LJU/78, Občinski ljudski odbor Ljubljana Rudnik.
SI_ZAL_LJU 0708, Občinski ljudski odbor Ljubljana-Bežigrad.
SI_ZAL_LJU/0465/00476, Mestni ljudski odbor Ljubljana.
SI_ZAL_LJU/0721, Osnovna šola Savsko naselje, Ljubljana, 1951–1991.

¹⁷³ <http://giskd6s.situla.org/giskd/> (pridobljeno: 20. 7. 2020).

¹⁷⁴ http://www.drustvo-dal.si/index.php?nav=600&jezik=SL&sel_id=1794 (pridobljeno: 20. julija 2020).

¹⁷⁵ Koselj 2004, str. 20.

¹⁷⁶ Metka Dolenec, Šolanje slovenskih oblikovalcev in Ravnikarjeva »B smer«, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 43, 2007, str. 270.

¹⁷⁷ Koselj 2008, str. 24.

¹⁷⁸ Filipič, Kavčič, Kuhar, Maljevac, Struna Bregar, Viki Šubic 2014, str. 26.

Časopisni viri

20 let šole, *Kidričev rod*, 16, 1977/78, št. 2–3, str. 18.

Šolski prostor v mestih, *Naša skupnost (Jugoslavija)*, 3, 3. 11.1957, št. 21, str. 8.

K. V.: Nove šolske zgradbe, *Učiteljski tovariš*, 73, 2. 2. 1933, št. 24, str. 1.

Pravni viri

Uradni list LRS, 2. 8. 1947, št. 31.

Uredba o ukinitvi meščanskih šol, Uradni list SNOS in NVS, 8. 8. 1945, št. 24.

Spletni viri

<http://giskd6s.situla.org/giskd/> (pridobljeno: 20. 7. 2020).

http://www.drustvo-dal.si/index.php?nav=600&jezik=SL&sel_id=1794 (pridobljeno: 20. 7. 2020).

http://www.ssolski-muzej.si/sprehod/lj_okolica/os_polje/zgodovina.htm (pridobljeno 20. 7. 2020).

<https://www.delo.si/novice/slovenija/na-os-bicevje-so-se-srecevali-razlicni-svetovi-326945.html> (pridobljeno: 20. 7. 2020).

https://www.dessa.si/index.php?nav=101&sel_id=3730&jezik=SL (pridobljeno: 20. 7. 2020).

https://www.dessa.si/pdf/dessa_navinsek_besedila.pdf (pridobljeno: 20. 7. 2020).

<https://www.dnevnik.si/1042345126> (pridobljeno: 20. 7. 2020).

<https://www.gov.si/novice/1-nacionalna-konferenca-o-oblikovanju-kakovostnega-fizicnega-prostora-v-vrtcih-in-solah/> (pridobljeno: 20. 7. 2020).

<https://www.mladina.si/106491/kuhinja-kot-gledalisce/> (pridobljeno: 20. 7. 2020).

https://www.zrc-sazu.si/sites/default/files/sonja_lapajne_oblak_o.pdf (pridobljeno: 20. 7. 2020).

Literatura

Arhitekt: revija za arhitekturo, urbanizem in oblikovanje izdelkov, 4, 1954, št. 12/13.

Bahovec, Eva D.: Kaj je dober prostor za misliti?, *Sodobna pedagogika*, 63 = 129, 2012, št. 1.

Briški, Boris: Šole brez hodnikov arhitekta Emila Navinška, *Sodobna arhitektura šol v Sloveniji 1991–2007* (ur. Maja Ivanič, Špela Kuhar), Dunaj, New York 2008.

Cencič, Majda, Bahovec, Eva D., Zavrl, Andrej: Arhitektura v šoli, šola v arhitekturi, *Sodobna pedagogika*, 63 = 129, 2012, številka 1.

Cencič, Majda, Pergar-Kuščer, Marjanca: Dejavniki učenja in sporočilnost šolskega prostora, *Sodobna pedagogika*, 63 = 129, 2012, št. 1.

Ciperle, Jože, Vovko, Andrej: *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1987.

Cof, Alenka: Načrtovanje in oblikovanje zunanjih prostorov šole in šolskih vrtov, *Šolska kronika*, 24 = 48, 2015, št. 3.

Cvirn Guček, Suzana: *Petdeset let OŠ Savsko naselje*, Ljubljana: Osnovna šola Savsko naselje 2008.

- Dešman, Miha: Uvodnik, *AB arhitektov bilten, Emil in njegove šole Dosje Navinšek*, 48, december 2017, št. 213–214.
- Dolenec, Metka: Šolanje slovenskih oblikovalcev in Ravnikarjeva »B smer«, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 43, 2007.
- Drnovšek, Marjan: Graditev ljudske oblasti in obnova v Ljubljani v letih 1945–1947, *Kronika*, 27, 1979, št. 1.
- Eržen, Eva, Urh, Tadej, Vozlič, Lena: Tast Emil Navinšek je bil vsestransko bogata osebnost, Pogovor s Slavico Navinšek, *AB arhitektov bilten, Emil in njegove šole Dosje Navinšek*, 48, december 2017, št. 213–214.
- Filipič, Polona, Kavčič, Lenka, Kuhar, Špela, Maljevac, Tanja, Struna Bregar, Ana, Viki Šubic, Barbara: *Igriva arhitektura, priročnik za izobraževanje o grajenem prostoru*, Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2014.
- Filipič, Polona, Kuhar, Špela, Viki Šubic, Barbara: Zasnova vrtca, *AB. Arhitektov bilten*, 45, 2015, št. 205/206.
- Flerè, Pavle: *Zakon o narodnih šolah s kratko razlago in stvarnim kazalom ter z dodatkom predpisov drugih zakonov, ki so v zvezi z zakonom o narodnih šolah*. Učiteljska tiskarna v Ljubljani, Ljubljana 1929.
- Gabrič, Aleš: *Šolska reforma 1953–1963*, Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
- Gabrič, Aleš: *Šolska reforma, Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1948–1992* (ur. Jasna Fischer), Ljubljana 2005.
- Gabrovšek, Ludvik: Uvodne besede, *Začasni normativi za gradnjo osnovnih šol*, Ljubljana 1958.
- Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi: 1945–1955*, Ljubljana: Mestni arhiv, Kronika, 1965.
- Hrausky, Andrej: Prostor, ki se prilagaja vsebini: šolske stavbe, *Hiše: revija za nove razsežnosti bivanja*, 5, maj 2004, št. 20.
- Hrausky, Andrej: Šolske stavbe na Slovenskem do leta 1918, *Sodobna arhitektura šol v Sloveniji 1991–2007* (ur. Maja Ivanič, Špela Kuhar), Dunaj, New York 2008.
- Koselj, Nataša: *Arhitektura šestdesetih let v Sloveniji*, Ljubljana: AB, 1995.
- Koselj, Nataša: Koncept moderne šole, Temelji razvoja moderne šole v 20. stoletju na Slovenskem, *Sodobna arhitektura šol v Sloveniji 1991–2007* (ur. Maja Ivanič, Špela Kuhar), Dunaj, New York 2008.
- Koselj, Nataša: Od togega k razgibanemu, Šola v času slovenskega povojnega modernizma, *Hiše: revija za nove razsežnosti bivanja*, 5, maj 2004, št. 20.
- Koselj, Nataša: Osnovna šola Stražišče, 20. stoletje: *arhitektura od moderne do sodobne Vodnik po arhitekturi* (ur. Damjana Prešeren), Ljubljana 2001.
- Koselj, Nataša: Škatlica za vžigalice – Recenzija knjige *The Revolutionary new Corridor – Free Systems in Architecture*, Emil Navinšek, 1969, *AB arhitektov bilten, Emil in njegove šole Dosje Navinšek*, 48, december 2017, št. 213–214.
- Lobnik, Uroš: Nosilka kulture, *Sodobna arhitektura šol v Sloveniji 1991–2007* (ur. Maja Ivanič, Špela Kuhar), Dunaj, New York 2008.
- Marinčič, Anica, Ušeničnik, Irena, Grošelj, Sonja, Strmole, Lucija: *Sprehod skozi 50 let Osnovne šole Oskarja Kovačiča Ljubljana*, Ljubljana: Osnovna šola Oskarja Kovačiča, 2008.

- Mihelič, Breda: *Urbanistični razvoj Ljubljane*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Partizanska knjiga, 1983.
- Navinšek, Emil: *S prostorno znanostjo in analizo do brezkoridorne arhitekture*, Ljubljana: samozaložba, 1978.
- Okoliš, Stane: *Zgodovina šolstva na Slovenskem*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2008.
- Ostanek, France: Uvod, *Šolske zgradbe na Slovenskem v obdobju 1775 – 1966, razstava v Slovenskem šolskem muzeju v Ljubljani*, Ljubljana 1967.
- Pavlič, Slavica: *Šolske stavbe Ljubljane: razstava v Slovenskem šolskem muzeju*, Ljubljana 1975.
- Petelin David: *Živeti v socialistični Ljubljani: mestno življenje v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni*, 2. dopolnjena izd. Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana 2020.
- Piškuric, Jelka: Od stare do nove šole na Igu, *Kronika*, 66, 2018, št. 2.
- Ravnikar, Edvard: Šolski okoliš ter vpliv šole na razvoj stanovanjskih naselij, *Arhitekt*, 1954, št. 12–13.
- Ravnikar, Vojteh, Zorec, Maruša, Gregorič, Tina, Koselj, Nataša: *Evidenca in valorizacija objektov slovenske moderne arhitekture med leti 1945–70, aplikativna raziskava*, Ljubljana: Fakulteta za arhitekturo, 1999/2000.
- Sinteza, posebna številka*, 5, 1969.
- Strmičnik, France: Kaj ovira hitrejši razvoj osnovne šole, *Sodobna pedagogika*, št. 5 – 6, 1967.
- Sušnik, Matevž, Trbovc, Urška, Sadar Šoba, Nataša, Hočevnar, Lucija, Salamon, Lili: *50 let Osnovne šole Vodmat, publikacija ob 50. obletnici OŠ Vodmat*, Ljubljana: Osnovna šola Vodmat Ljubljana, 2014.
- Tancig-Novak, Branka: Študija okolišev šolskih in predšolskih ustanov mesta Ljubljane, *Arhitekt*, 1952, št. 7.
- Vovko, Andrej: Ob petdesetletnici šolske stavbe za Bežigradom, *Kronika*, 35, 1987, št. 1–2.
- Weber, Tomaž: *150 zgodb Ljubljancana (1910–2002)*, Ljubljana: samozaložba, 2004.
- Začasni normativi za gradnjo osnovnih šol, Ljubljana: Svet za šolstvo LRS v Ljubljani 1958.
- Zorc, Mitja, Blenkuš, Matej: Od Nove k najnovejši šoli, nove paradigme v zasnovah prostorov za učenje na začetku 21. stoletja, *Pogledi na prostor javnih vrtcev in osnovnih šol* (ur. Martina Zbašnik Senegačnik), Ljubljana 2019.
- Zorc, Mitja: Šole za prihodnost, Ob rob raziskav »Brezkoridorne šole Emila Navinška«, študenti Seminarja doc. Mitje Zorc UL FA, 2015–2017, *AB arhitektov bilten, Emil in njegove šole Dosje Navinšek*, 48, december 2017, št. 213–214.
- Žnidar, Vincenc: Šolske zgradbe nekdaj in danes, *Šolske zgradbe na Slovenskem v obdobju 1775 – 1966, razstava v Slovenskem šolskem muzeju v Ljubljani*, Ljubljana 1967.